
РОЗДІЛ 1

ТАКТИКА і СТРАТЕГІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Антирадянське збройне повстання ОУН (жовтень 1939 – липень 1941 рр.)

Вересень 1939 року кардинально змінив геополітичні конфігурації у Центрально-Східній Європі. Перед Організацією українських націоналістів виникли цілком нові стратегічні й тактичні завдання. Відкрився практично невідомий раніше фронт антирадянської боротьби. Один із провідних діячів ОУН Є. Верцьона згадував: “Прийшла німецько-польська війна. Вона закінчилася для нас цілком несподівано, бо західноукраїнські землі зайняли большевики, які формально участі в війні не брали... Всі західні етнографічні терени України (за виключенням Закарпаття) ввійшли в склад Радянської України. Створило це для нашої боротьби цілком нове положення. Ліквідувалося два фронти боротьби, і практично вся увага могла бути звернена на одного окупанта України — большевицьку Москву... Так нову Україну, з новим духовним обличчям, щойно в цих роках ми відкрили. Була вона іншою, ніж малювала її большевицька пропаганда. Але була вона теж інша, ніж ми хотіли її бачити... І коли ми не находили в ній схильності до зриву (повстання. — Авт.), то все ж вона була тією розгойданою масою, що була в часах Хмельницького чи опісля Коліївщини”¹.

Незважаючи на доволі несподівану для оунівців окупацію Західної України Червоною армією, для ОУН зустріч із реаліями радянського життя не стала смертельною, хоча подібного “рандеву” не пережила жодна інша західноукраїнська партія чи організація.

Попри вихід декількох тисяч членів ОУН до німецького Генерального губернаторства й початкову розгубленість керівництва Організації на території УРСР залишилося, за різними оцінками, від 10 до 44 тис. підпільників і симпатиків ОУН*.

Невдовзі керманічі новопосталого бандерівського Революційного проводу у вїдозві до підлеглих підкреслювали: “Поширення московської окупації на західноукраїнські землі не стало для нас катастрофою саме завдяки тій широко розбудованій політичній, державницькій і революційній свідомості, яку створила в цій займанщині Організація в

---

*На наше переконання, реальна кількість членів ОУН в кінці 1939 р. не перевищувала 8—9 тис. осіб. Разом із найбільш активними симпатиками Організації їх могло бути близько 12 тис. і навряд чи більше. Інша справа, якщо рахувати всіх людей, для яких були близькими та зрозумілими ідеї радикального українського націоналізму. Таких, безперечно, могло бути й більше 40 тис.

революційній боротьбі з польською окупацією”². Пізніше лідери бан-дерівської ОУН знайшли беззаперечний позитив у факті приєднання Західної України до УРСР. Вони з дещо інсценованим захопленням проголошували: “Треба радіти, що західноукраїнські землі увійшли до складу держави народу, який і так мав під своїм пануванням основний масив української землі, та що український нарід, змучившись під однією окупацією і скріплений у своєму питомому тягарі, має можливість спрямувати всі свої сили в боротьбі з Москвою”³.

Оцінюючи ситуацію, як сприятливу для розгортання антирадянської боротьби, закордонні оунівські центри на зламі 1939—1940 рр. розпочали приготування до збройного повстання в Україні.

З початком підготовчої діяльності в ОУН означилася чітка тенденція до розмежування поглядів на ймовірні успіхи цього задуму між давніми еміграційними членами ОУН та колишніми політв'язнями й крайовиками.

Емігранти, очолювані Проводом українських націоналістів (ПУНОм), не бачили можливості проведення ефективного збройного виступу, вважаючи його марною тратою людських сил і життів. А. Мельник зі своїм найближчим оточенням схилився до думки про необхідність вивести з України якнайбільше членів ОУН до Генерального губернаторства, а іншим наказати (в умовах глибокої конспірації) проводити агітаційно-пропагандистську роботу й готуватися до диверсій і локальних збройних виступів тільки на випадок початку війни між СРСР і сусідніми державами. Головні ж сили оунівців планувалося вишколювати з допомогою німецьких інструкторів у Генеральному губернаторстві, а в час походу вермахту проти СРСР використати їх у боротьбі з більшовизмом як союзна українську армію. З цією метою в Кракові активно діяло українсько-німецьке військове бюро, очолюване полковником Р. Сушком⁴.

На протигагу давнім емігрантам молоді й радикально налаштовані оунівці-крайовики та звільнені з тюрем після падіння Польщі керівники Крайової езекутиви на західноукраїнських землях вважали позицію ПУНу аморфною, невизначеною, безініціативною, неревольюційною та шкідливою. Вони вимагали від керівництва Організації негайно розробити й вислати в Україну детальні інструкції для організації повстання. Оунівська молодь вважала, що повстання в Україні реально може захитати основи радянської влади (принаймні в західноукраїнському регіоні), засвідчить перед усім світом волю українського народу до незалежності, а головне, створить нестабільну ситуацію на східних рубежах Третього рейху, змусить Берлін втрутитися в ці події та розв'язати війну проти СРСР навіть у тому випадку, якщо керівництво Німеччини не має таких планів. Молоді радикали бачили необхідність розгортання організаційної роботи у чотирьох напрямках — підготовки й проведення повстання в УРСР, створення українських військових частин за кордоном, загального вишколу оунівців у Генеральному губернаторстві та забезпечення повстанців в Україні кадрами, планами, інструкціями, картами, посібниками тощо. Згадуючи через десять років про ті події, С. Бандера свідчив, що молодіжне крило ОУН ставило перед А. Мельником такі вимоги: “Після поширення більшовицької окупації ЗУЗ посилити організаційну, політичну й бойову

діяльність на рідних землях, зокрема на ОСУЗ, щоб на всіх землях України досягнути такого посилення революційного потенціалу, як на ЗУЗ. Спеціальну увагу присвятити мілітаризації руху і підготовці до розгорнення широкої повстанчої акції. На випадок намагання большевиків ліквідувати головну базу зорганізованого націоналістичного революційного руху через масове заслання і виселення всього національно-свідомого елементу ОУН зорганізує широку повстанчу акцію, мобілізуючи до неї весь боєздатний і певний елемент, і вестиме партизансько-повстанчу боротьбу в захист виселюваних теренів. Розпочата партизанська акція має стати вогнищем широкої повстанчої боротьби. Це робити тоді, як внутрішнє положення на Рідних землях буде цього вимагати, зокрема в обличчі загрози ліквідації головної бази руху, — без уваги на ту чи іншу міжнародну ситуацію, не дивлячись на загальний розвиток війни”⁵.

У світлі сучасних знань про ситуацію в Україні й світі в ті роки плани молодих націоналістів виглядають доволі наївними. Важко собі уявити, щоб А. Гітлер перекидав війська з Франції на допомогу повстанцям чи щоб декілька тисяч погано озброєних патріотів могли захитати основи більшовицької імперії, яку не подужали здолати мільйонні армії Третього рейху й усіх його союзників. Однак для оунівців із краківського осередку радянський “ведмідь” тоді здавався не таким уже й непереможним.

Аналіз подій засвідчує, що члени ОУН після 17 вересня 1939 р. почали пристосовуватися до реалій радянського життя й навіть подекуди використовувати їх. Зокрема, націоналісти стали вкорінюватися в органи державної влади (чого не вдавалося зробити за панування Польщі). В одній лише Станіславській області чекісти згодом викрили 156 оунівців у владних структурах. Член Львівської ексекютиви ОУН О. Луцький був обраний до Народних зборів Західної України, а потім працював в одному з райвиконкомів Станіславської області. Оунівці заповнили комсомольські лави так, що окремі комсомольські організації майже повністю склалися з “юнацтва” ОУН⁶.

Разом з цим націоналісти здійснювали доволі масштабні бойові операції, в яких діяли агресивно і рішуче. Використовуючи захоплену у вересні 1939 року в польських військ зброю, вони здійснили в жовтні—листопаді локальні виступи в містах Чортків і Збараж, а також акції в Кременецькому, Вишневецькому, Бережанському, Чортківському, Збаразькому, Стрийському й Жидачівському повітах. Ці збройні повстання набули досить широкого розмаху, в них взяли активну участь тисячі людей. Лише під час Чортківського виступу співробітники НКВС захопили в полон 128 повстанців⁷.

Хоча повстання виникали майже стихійно в різний час і в різних місцевостях, вони сприймалися краківським проводом як сигнал, що сповіщав про назрівання революційної ситуації в регіоні. Звідси робився висновок про потребу організувати, скоординувати й очолити стихійний порив рядового членства.

Виходячи з цієї ситуації і не очікуючи схвалення своїх дій з боку ПУНу, краківський осередок ОУН на свій страх і ризик першими днями грудня 1939 р. вислав до України спецкур’єра В. Глуха з наказом для Львівського окружного проводу. У наказі були приписи провести мо-

білізацію членів ОУН на західноукраїнських землях, зібрати всю наявну зброю, повністю відновити організаційну мережу, призначити всіх низових керівників, очистити ОУН від політично ненадійних елементів, бути в повній бойовій готовності⁸. Однак документ не дійшов до адресатів — зв'язковий потрапив на кордоні до рук НКВС. Наслідком провалу стали арешти серед керівників ОУН у Західній Україні, а також введення в краківський осередок ОУН радянської агентури⁹. Десять провідних членів Організації, уникаючи арешту, змушені були нелегально перейти на німецький бік кордону.

Захоплення кур'єра з поштою від краківського керівного центру та наступні болючі удари по організаційній мережі ще більше загострили конфлікт між ПУНОм й опозиціонерами, очолюваними С. Бандерою. Лідери ПУНу, не рахуючись із думкою більшості членів Крайової ексекутиви, видали в січні 1940 року директиву, якою зобов'язували низові ланки ОУН утримуватися від активних дій, очікуючи в умовах глибокої конспірації початку війни між Німеччиною та СРСР¹⁰.

С. Бандера разом зі своїми прихильниками вважав таку обережність надмірною. Він, виходячи із засад невпинної підготовки національної революції, розглядав наявність постійних збройних виступів як каталізатор, котрий мав посилити бродіння народних мас і привести до загального “зриву”. Неминучі жертви в очах молодих оунівців не виглядали марними. Виховані на культі полеглих героїв, молоді націоналісти сприймали свою можливу загибель і смерть товаришів як необхідну офіру на вітар боротьби за державність, складену в ім'я свободи майбутніх поколінь. Поняття жертви за інтереси нації вони розуміли цілком у євангельському сенсі, вважаючи себе “зерном”: щоб принести врожай, зерно повинне було впасти в землю й померти.

Наслідком загострення тактичних розходжень та особистих антипатій у лавах Організації став офіційний розкол і створення 10 лютого 1940 року нового керівного органу ОУН — Революційного проводу. Зібрані в Кракові 27 провідників Крайової ексекутиви одноставно підтримали ідею створення Революційного проводу й визнали своїм лідером С. Бандеру¹¹. При цьому необхідно наголосити, що Бандера та його найближчі соратники цілком щиро намагалися владнати конфлікт із ПУНОм, не виносячи внутрішньоорганізаційних проблем “на люди”. На користь такої тези однозначно свідчать факти — створення Революційного проводу деякий час трималося в таємниці й не розголошувалося серед рядових оунівців. 5 квітня 1940 р. С. Бандера звернувся до А. Мельника з листом, у якому повідомив про діяльність Революційного проводу, а також про своє підпорядкування ПУНу й бажання загасити конфлікт. Відповіддю стало розпорядження А. Мельника від 7 квітня 1940 р., яким лідер ПУНу поставив С. Бандеру перед трибуналом¹². Однак навіть після цього сторони вели переговори й до остаточного розколу дійшло лише в серпні—вересні 1940 р.¹³

Необхідно підкреслити, що поділ ОУН на дві ворожі одна до одної політичні сили не був несподіваним, одномоментним актом, спричиненим злою волею однієї чи декількох осіб. Розкол ОУН став завершенням багатолітніх внутрішньоорганізаційних процесів, які були незворотними й тривалий час гальмувалися лише завдяки беззаперечному авторитетові та зваженій політиці полковника Є. Коновальця.

Ще задовго до своєї трагічної загибелі Є. Коновалець збагнув, що закордонний провід повинен виконувати корисну роботу, а не займатися тільки “вождівством” і “стратегічним керуванням” людьми, які в краї щогодини ризикують власним життям. В останні роки перед загибеллю Є. Коновалець намагався радикально реформувати діяльність ПУНу заради збереження єдності ОУН. Однак він не встиг реалізувати своїх задумів, рука найманого вбивці (спеціально чи випадково) обірвала його життя. Тому, на жаль, незворотний процес розколу почав розвиватися за прогнозами полковника, викладеними ще в 1932 році в листі до Є. Онацького: “Молодий націоналістичний рух на Західних Землях ще нас толерує, я певний, однак, що з його скріпленням і внутрішнім оформленням, він, коли ми не намагатимемося знайти спільну мову, витворить свій власний провід. Не виключено, що з бігом часу ми опинимося в ролі УНР, себто станемо центром, що об’єднує соборницьку еміграцію, без зв’язку і впливу на події на українських землях”¹⁴. Головною причиною можливого розколу ОУН Є. Коновалець вважав те, що ніхто із емігрантських лідерів “не старався навіть побувати на українських землях і там пригланутися до умов праці і самому поспробувати безпосередньо ставити той рух”¹⁵.

На наш погляд, закономірність розколу в ОУН передовсім була визначена особливостями людської психології. Більшість людей, які десяти років прожили в умовах спокійного, забезпеченого й комфортного життя, “обросли” сім’ями та матеріальними статками, не розуміли тих відчайдухів, що закликали йти під кулі, не боялися потрапити до в’язниць чи таборів. Між двома крилами ОУН ще задовго до 1940 року вже існувала глибока психологічна прірва, яку лише юридично оформили на краківському зібранні 10 лютого. Тобто причиною розриву були давні психологічні розходження між оунівцями-крайовиками та емігрантами. Особистісні конфлікти й тактичні розходження стали лише приводом для проведення складної “хірургічної операції”.

Розрив зв’язків із вищим керівництвом надав змогу Революційному прововоді реалізовувати власну тактику та стратегію боротьби, не зважаючи на грізні оклики з боку ПУНу. Ще на початку січня 1940 р. С. Бандера разом зі своїми однодумцями вирішив суттєво посилити кадрами оунівське підпілля в УРСР. З цією метою з найкраще вишколених у військовому відношенні і навчених нелегальній роботі людей формували ударні (за тогочасною оунівською термінологією — “пробоеві”) групи чи відділи чисельністю від 5 до 20 осіб, які мали очолити підпілля, створити повстанські та диверсійні загони.

Пробоеві групи здебільшого поділялися на дві частини. Перша мала організаційне призначення на території України, а друга, менш чисельна, — здійснювала охорону при перетині першою кордону й одразу ж поверталась назад. Озброєння груп здебільшого складалося з одного легкого кулемета, гвинтівок, пістолетів та ручних гранат (по дві на кожного бойовика). Кордон переходили обов’язково вночі, зазвичай у лісистій місцевості. Речей брали небагато, інструкції та розпорядження керівництва старалися завчити напам’ять. Усі члени групи мали з собою фальшиві документи, справжні радянські гроші й іноземну валюту (остання зашивалась у взуття чи одяг). Свій рух на схід пробоевий відділ починав після повідомлення розвідників із оунівсь-

кої Служби безпеки про проходження німецького прикордонного патруля на заздалегідь обраній ділянці кордону¹⁶.

Перша група вирушила з Генерального губернаторства в середині січня 1940 р. і перетнула кордон в районі Кристинополя¹⁷ біля с. Бендюги¹⁸. Пройшовши замерзлим Бугом, 12 бойовиків, очолювані підпільником С. Пшеничним, мали через Сокальщину відправитися для організаційної роботи на Волинь. Група супроводження й охорони в кількості 4 бійців під керівництвом М. Записочного тієї ж ночі розраховувала повернутися назад до Генерального губернаторства. Під час переходу група С. Пшеничного була помічена радянською прикордонною заставою (деякі сучасні автори наполягають на тому, що зустріч із прикордонниками стала наслідком агентурної роботи НКВС¹⁹). Однак ці дані не підтверджуються самими учасниками подій, які стверджують, що їхня поява не була очікувана військами противника. Якби групу зрадили, то її логічно було б пропустити вглиб території, оточити і нейтралізувати. Замість цього застава відкрила вогонь по оунівцях безпосередньо в прикордонній смузі²⁰). Цілу ніч між прикордонниками й оунівцями точився запеклий бій з переслідуванням. За даними підпільників, у бою загинуло більше 30 прикордонників і 8 націоналістів²¹. Ще восьмеро бійців пробоевого загону, вичерпавши боеприпаси, зробили спробу вийти з оточення групами по 2 особи, однак усі були полонені чекістами²².

Проте керівництво краківського осередку ОУН не знітилося після цієї невдачі, і через декілька днів через кордон успішно пройшла наступна ударна група, очолювана І. Климівом (Легендою)²³. Відділ І. Климива дістався до Галичини, а потім до Волині, де замінив знищену групу С. Пшеничного.

На початку березня 1940 р. в Україну проникла група, керована провідником КЕ на ЗУЗ В. Тимчієм (Лопатинським). Разом з ним кордон перейшли організаційний референт М. Опришко, референт жіноцтва З. Левицька, референт зв'язку Т. Оленчак. Однак за декілька кілометрів від кордону на бойовиків чекала засідка військ НКВС. Групу "здали" радянська агентура, що працювала в оунівському середовищі в Генеральному губернаторстві²⁴. Результатом багатогодинного бою стала загибель усієї групи В. Тимчія²⁵.

Більш вдало перетнув кордон у середині березня 1940 р. відділ Л. Зацного (Вік, Троян), до складу якого входили Ф. Федечко, В. Зелений, Л. Харкевич, В. Чижевський, О. Луцький²⁶. Підпільники пройшли гористою місцевістю Лемківщини від с. Балигород через с. Райське на територію УРСР²⁷. У Дрогобицькій області група Л. Зацного розділилася — О. Луцький та В. Чижевський вирушили на Станіславщину, а інші четверо залишилися для виконання організаційної роботи в Дрогобицькій і Львівській областях.

У другій декаді березня в Україну пробилися ще дві групи: відділ В. Гриніва (Кремінський), який мав завдання очолити крайовий повстанський штаб, а також група керівників для організації повстання на Тернопільщині — Р. Кравчук, О. Безпалко, Н. Хомів та інші²⁸.

Таким чином, до 20 березня 1940 р. в Україну перебазувалася частина провідних кадрів ОУН, які на місці мали визначити прерогативи організаційної роботи на найближче майбутнє.

Перекинення керівників підпілля до УРСР стало результатом рішень, прийнятих Революційним проводом ОУН на нараді 10 березня 1940 р. Планувалося, що новоприбулі кадри стануть організаторами штабів національного повстання на Галичині та Волині. Вони повинні були у двомісячний термін освоїти територію, скласти чітке уявлення про наявність повстанських сил і зброї, з'ясувати настрої місцевого населення, його симпатії до ОУН і ставлення до можливої зміни існуючого ладу. Передбачалося, що основну підготовчу роботу крайові повстанські штаби завершать до середини травня 1940 р., після чого, у повній бойовій готовності, будуть очікувати на сигнал від Революційного проводу²⁹. Однак реальна ситуація в Україні була набагато складнішою, ніж це здавалося краківським лідерам ОУН.

Ще в лютому й на початку березня 1940 р. фактичні керівники підпілля І. Климів (Легенда) та В. Сидор (Кравс) провели низку нарад. Обговоривши ситуацію в регіоні, вони дійшли висновку, що на той момент загальне повстання було б неможливе через брак достатньої кількості зброї, боеприпасів, обмаль відомостей про сили противника. Було вирішено головну енергію підлеглих спрямувати на заготівлю зброї та амуніції й на проведення розвідки для отримання відомостей про військові частини. Для розвідки навіть запланували створити окрему мобільну групу³⁰.

24 березня 1940 р. у Львові на конспіративній квартирі відбулася нарада найавторитетніших членів ОУН в Україні. На зібранні було відновлено Крайову ексекутиву в складі восьми осіб: О. Грицак (Галайда) — керівник КЕ; С. Новицький (Вій) — заступник провідника, військовий референт КЕ; С. Ніклевич (Вірчин) — організаційний референт КЕ. Також до складу КЕ ввійшли В. Гринів, Д. Мирон, Я. Горбовий, О. Максимів, М. Мацьків³¹.

На нараді члени Екзекутиви вирішили займатися збиранням озброєння й амуніції, розвідкою, диверсіями та розбудовою організаційної мережі. Мережа ОУН мала відповідати новому адміністративно-територіальному устрою Західної України. Замість воєводських формувались обласні проводи, а замість повітових — районні. Завдяки більш подрібненому поділу на райони (порівняно з польськими повітами) кількість низових організацій зросла в 3,5 рази, що дало можливість районним керівникам максимально тісно працювати з населенням, часто бувати в селах свого району, залучати до лав ОУН нових членів, посилювати організаційну дисципліну.

Занепокоєні помітною активізацією ОУН та підігріті повідомленнями від своєї закордонної агентури про підготовку націоналістами загального повстання на квітень—травень 1940 р., радянські спецслужби провели масові арешти всіх запідозрених у причетності до підпілля³². Найсильніші удари були нанесені по Львову, Тернопільській, Рівненській і Волинській областях³³. До тюрем потрапило 658 оунівців, з них шестеро членів КЕ, члени обласних і районних проводів, керівник Львівського міського проводу³⁴.

Такі вражаючі успіхи НКВС пояснювалися насамперед майже повальними арештами серед скільки-небудь суспільно активної молоді, зокрема серед людей, які згідно з наказом командування НКВС СРСР від 11 жовтня 1939 р. "Про введення єдиної системи обліку ан-

тирадянських елементів, виявлених агентурною розвідкою” підлягали спецреєстрації. До цих “ворогів радянського ладу” належали всі колишні члени діючих за Польщі легальних партій, національних, релігійних і молодіжних організацій, раніше засуджені радянською владою та члени сімей розстріляних більшовиками “контрреволюціонерів”, громадяни, які мали родичів за кордоном, та інші категорії населення³⁵.

Більшість молодих людей арештовували за стандартним звинуваченням в організації “банди”. Довести таку “провину” було нескладно. “Гуманне” радянське законодавство (ст. 56, п. 17 Кримінального кодексу УРСР) давало напрочуд зручне для слідства визначення поняття “банда”. Так, “озброєною бандою” вважалася група людей, яка мала три ознаки: а) двох і більше членів у своєму складі; б) принаймні один із “бандитів” мав бути озброєним будь-якою зброєю (ніж, сокира, багнет, вила, коса теж підпадали під категорію поняття “зброя”); в) наявність у членів банди наміру вчинити злочин³⁶.

Завдяки такому формулюванню слідчі групи НКВС могли затримувати будь-яких двох сільських хлопців з вилами й оголошувати їх “бандою”, звинувачуючи у намірі вчинити якийсь “злочин”.

До боротьби в умовах дії такого законодавства ОУН ще не була цілком підготованою. Тому удари, завдані Організації наприкінці березня та на початку квітня 1940 р., виявилися справді важкими.

Щоб залякати підпілля та й усе населення регіону, слідчі НКВС відібрали з-посеред арештованих одинадцять керівників Організації для спеціального публічного судового шоу. Націоналістів судили 29 жовтня 1940 року відкритим судом у Львові. Всіх, крім одного, засудили до страти. Вирок виконали 20 лютого 1941 р.

Однак, незважаючи на дошкульність ударів, вони не стали смертельними для націоналістичного підпілля. На початку травня 1940 р. в Західній Україні було відновлено КЕ та всі обласні проводи³⁷. Чергову Екзекутиву організували Д. Мирон і Л. Зацний. До її складу увійшли: Д. Мирон — провідник КЕ; Л. Зацний — заступник провідника КЕ; І. Максимів — організаційний референт КЕ; К. Березовський — референт пропаганди КЕ; М. Матвійчук — референт розвідки КЕ; М. Думанський — заступник референта розвідки КЕ; В. Ковалюк — референт жіноцтва КЕ; Л. Шевчик — референт зв'язку КЕ³⁸. Слід зазначити, що робота в напрямку підготовки повстання здійснювалася новою КЕ доволі успішно. Згодом під час “процесу 59-ти” слідчі НКВС встановлять: “Після арешту Крайової екзекутиви ОУН приїхавший з-за кордону за дорученням Краківського центру ОУН Мирон Дмитро, відомий у організації під псевдами “Роберт”, “Піп”, разом із Зацним Левом, відомим під псевдонімами “Троян”, “Вік”, вживають заходів для відновлення розгромленої Крайової екзекутиви ОУН і ще більше активізують антирадянську діяльність ОУН, підпорядковуючи все одній меті — підготовці збройного повстання проти радянської влади, захопленню влади в свої руки та створенню т. зв. самостійної української держави фашистського типу, за принципом: “Україна — для українців”. Готуючи збройне повстання проти радянської влади, Крайова екзекутива ОУН розраховувала не тільки на власні сили, але також на інтервенцію однієї із сусідніх до ССРСР держав, причому краківський

1. Антирадянське збройне повстання ОУН (жовтень 1939 – липень 1941 рр.)

центр ОУН вів переговори з низкою урядів іноземних держав про пряму інтервенцію проти Радянського Союзу”³⁹.

Політика більшовицького терору не залякала, а, навпаки, підштовхнула молодь до лав ОУН. У травні—липні 1940 р. Організація поповнилася новим активом. Надзвичайно успішну роботу в цьому напрямку здійснював Станіславський обласний провід на чолі з О. Луцьким, Д. Клячківським, В. Чижевським, М. Сеньківим і Н. Білобрам. Якщо у вересні 1939 р. налічувалося 1200 членів і симпатиків ОУН, то в липні 1940 р. на Станіславщині працювало 9600 членів і симпатиків бандерівської Організації⁴⁰.

Кінець серпня та початок вересня 1940 р. стали черговим періодом важких випробовувань для націоналістичного підпілля. Наприкінці серпня до рук НКВС потрапив зв'язковий від краківського Револьюційного проводу Т. Мельник, у якого знайшли детальні військові інструкції для Крайової ексекутиви⁴¹. Вивчивши захоплені документи, слідчі з радянських органів держбезпеки дійшли висновку про те, що ОУН готує загальне повстання на осінь 1940 р. Їхні припущення підтвердилися після затримання “інспектора” від бандерівського Проводу, який об'їжджав регіон з перевіркою бойової готовності низових оунівських структур. Затриманий “Максим” під час допитів надав розгорнуті свідчення про керівництво підпілля та розшифрував знайдені при ньому ж записи, в яких вказувалися місця розташування секретних складів зі зброєю й амуніцією⁴².

Наявність точних оперативних даних надала карателям можливість провести чергову масовану атаку на бандерівську ОУН. Оперативні співробітники НКВС розкрили 96 націоналістичних груп і низових організацій, під час ліквідації яких було арештовано 1108 підпільників. У ході облав енкаведисти захопили 2070 гвинтівок, 43 кулемети, 600 револьверів, 80 тисяч набоїв та інше військове майно⁴³.

Оунівці під час затримання чинили шалений опір спецгрупам НКВС, чим заслужили на повагу навіть у своїх ворогів. Самі чекісти характеризували їх як серйозних противників: “Оунівці-нелегали добре навчені в розумінні нелегальної техніки, загартовані і досить агресивні кадри. Як правило, при арештах оунівці чинять збройний опір, намагаються покінчити самогубством”⁴⁴.

Але, як і попереднього разу, масштабні арешти не змогли поламати всієї організаційної структури ОУН. Про її розмах і рівень проникнення в суспільство НКВС не мало повної інформації. Відомство Л. Берії отримало оперативні дані лише про тисячу нелегалів-оунівців, розшук яких оголосили з вересня 1940 р. Інші ж десятки тисяч членів і симпатиків Організації залишалися невідомими для радянських органів.

Репресії осені 1940 р., безперечно, серйозно зашкодили керівництву ОУН в Україні. Було захоплено 107 провідників різного рівня, зокрема трьох членів КЕ⁴⁵. Револьюційний провід, у світлі останніх подій, віддав наказ посилити конспірацію, відсторонити від роботи й організаційних зв'язків усіх, хто перебував у “полі зору НКВС”, всіх нелегалів перекинути до Генерального губернаторства, а роботу виконувати лише силами легалізованих членів Організації, дотримуватись абсолютної конспірації. Усіх членів і симпатиків ОУН, які порушували прин-

ципи конспірації, слід було негайно фізично ліквідувати. Такими жорсткими заходами керівництво ОУН намагалося зберегти Організацію до весни 1941 р.⁴⁶

В останні дні жовтня 1940 р. провідні оунівці, зібравшись на конспіративній квартирі у Львові, реанімували Крайову ексекутиву, яку знову очолив Д. Мирон. До її складу ввійшли: К. Цмоц — заступник провідника КЕ; О. Луцький — керівник Станіславської обласної організації ОУН; І. Климів — лідер ОУН на Волині; Ю. Гуляк — провідник Тернопільської обласної організації ОУН⁴⁷.

Структура Організації черговий раз почала відновлюватися. Однак і цього разу процес поновлення підпільної мережі тривав недовго. Наприкінці грудня 1940 р. чекісти, бажаючи використати зимову пору й незавершеність реорганізації, розпочали операцію “з остаточної ліквідації оунівського підпілля”.

Тим часом взимку 1940—1941 рр. найдошкульніші удари спецслужб були спрямовані проти Львівської, Станіславської, Дрогобицької обласних⁴⁸ і Володимир-Волинської окружної організацій⁴⁹. Лише протягом двох діб 21—22 грудня 1940 р. каральними органами було арештовано 996 бандерівців (зокрема у Львівській області — 520 осіб, у Станіславській — 235, у Тернопільській — 133)⁵⁰.

Намагаючись уникнути смертельних ударів з боку беріївських опричників, оунівці-нелегали почали здійснювати численні спроби прорватися через радянський кордон. За зиму 1940—1941 рр. відділи підпільників зробили більше ста спроб зі зброєю в руках протаранити “залізний заслон” над Бугом і Саном. Вісімдесят шість із цих спроб були зареєстровані прикордонниками. Траплялися випадки, коли ударні групи склалися зі 120—170 бойовиків. У разі, якщо нелегалам не вдавалося “тихо” перетнути кордон або несподівано й швидко прорватися, то тривалі бої із заздалегідь підготовленими прикордонниками, як правило, були невдалими для націоналістів. Тоді на німецький чи угорський бік кордону проходило не більше третини від особового складу групи⁵¹.

Незважаючи на великі втрати у сутичках із прикордонниками, можна припустити, що більшість спроб переходу кордону була вдалою, а відтак залишилася невідомою відповідним радянським органам. Навіть С. Ткачук (дослідник, якого важко запідозрити в симпатіях до українського національно-визвольного руху), ґрунтовно вивчивши архіви радянських органів держбезпеки, констатував: “оунівці діяли на своїй території, гарно їм відомій, що дозволяло їм більш ефективно використовувати природні особливості для підготовки і здійснення проривів через кордон на територію сусідніх країн”⁵².

По містах і селах, лісах і горах Західної України чекісти “полювали” на націоналістів-нелегалів. Уже арештованих бандерівців судили з усією суворістю “соціалістичної законності” на показових судилищах.

15—19 січня 1941 р. у Львові відбувся “Процес 59-ти”, який мав широкий громадський резонанс, як через мужню поведінку підсудних, так і через неймовірно жорстокі вироки. Сорока двом підсудним виголосили присуд — “смертна кара”; сімнадцять отримали по 10 років каторги і по 5 років заслання. Лише після клопотання голови Народних зборів Західної України і депутата Верховної Ради СРСР

К. Студинського Президія Верховної Ради СРСР замінила жінкам розстріл на десятилітнє ув'язнення⁵³.

Минуло неповних чотири місяці, й 7 травня 1941 р. в Дрогобичі розпочався новий, цього разу ще масовіший, процес над шістдесятьма двома оунівцями. За рішенням суду тридцятьом націоналістам було винесено смертний вирок, двадцяти чотирьом підпільникам судилося на десять років “прописатися” в сталінських концтаборах, справи решти восьми чоловік відправили на додаткове розслідування. Згодом президія Верховної Ради СРСР дещо пом'якшила драконівські вирoki — смерть тепер чекала на 26 підсудних (чотирьом в'язням, серед яких троє жінок, було збережене життя), 13 арештантам підтвердили їхні десятирічні вирoki, а 19 особам було передбачено терміни покарань від 7 до 8,5 років⁵⁴.

Не встигло висохнути чорнило на судових паперах “справи шістдесяти двох”, як у тому ж Дрогобичі 12—13 травня відбувся суд над тридцятьма дев'ятьма українськими націоналістами. Його підсумок — 22 розстріли, 8 десятирічних і 4 п'ятирічних табірних терміни, а також п'ять довічних заслань до Казахстану⁵⁵.

Матеріали цих процесів містять багато інформації про підготовку націоналістами збройного повстання. З обвинувачувальних документів дізнаємося, що на 1 вересня 1940 р. Крайовій ексекутиві у Львові підпорядковувалося 5500 бойовиків, які готувалися до повстання*. Опрацьовувалися конкретні плани дій під час виступу, готувалася матеріально-технічна й кадрова база повстання. Розроблялися детальні мобілізаційні плани для всіх ланок Організації. Розвідка ОУН збирала цінну й достовірну інформацію про військові частини противника, їхнє озброєння, важливі господарські об'єкти, державні установи, біографії командирів. Крім того, націоналістичне підпілля Львова створило т. зв. сеніорат — майбутній тимчасовий уряд повсталого України. До його складу включили відомих політиків, вчених, адміністраторів, які мали б стати фундаментом господарського та адміністративного апарату звільнених від більшовиків областей України. Повстання й проголошення незалежності України мали відбутись у вересні—жовтні 1940 р.⁵⁶

Остання дата для нас є дуже важливою, бо вона вказує на те, що цього часу ОУН не узгоджувала й не координувала своїх дій та планів з діями та планами Німеччини. Адже восени 1940 р. Гітлер ще не мав конкретно розроблених планів нападу на СРСР, а вермахт готувався до проведення операції “Морський лев”. Німецькі дивізії ще воювали в Бельгії та Франції, а оунівці вже проводили в карпатських і волинських лісах військову підготовку своїх членів, реєстрували та складували зброю, вивчали військову літературу, писали статuti, розробляли інструкції, виготовляли топографічні карти, вели широку пропагандист-

* Щоб зрозуміти — багато це чи мало, наведемо дані щодо кількості радянських партизанських загонів за період війни. Згідно з матеріалами Українського штабу партизанського руху на зв'язку з ним перебували загопи та групи партизанів, загальна чисельність бойового складу яких становила: на червень 1942 р. — 4043 особи; на жовтень 1942 р. — 4442 особи; на січень 1943 р. — 8582 особи; на квітень 1943 р. — 15060 осіб; на жовтень 1943 р. — 36579 осіб; на липень 1944 р. — 8316 осіб (див.: Україна партизанська 1941—1945. — К., 2001. — С. 235).

ську роботу серед молоді, прагнули поширити свій вплив на військові частини. З Кракова до краю надходили суворі накази із заборобою проведення погано підготовлених, локальних, самовільних збройних виступів. Повстання можна було розпочинати або за умов війни СРСР із Німеччиною, Румунією чи Туреччиною^{*}, або в мирний час (тільки у випадку бездоганної підготовки та впевненості в швидкому позитивному результаті)⁵⁷.

З актів звинувачення дізнаємося, що ОУН посилила й організаційно упорядкувала націоналістичні групи Буковини та Бессарабії, що студенти-оунівці спеціально відправлялися на навчання до східних областей УРСР, де створювали організаційні осередки. На західноукраїнських землях Крайова ексекютива отримала завдання РП об'єднати в спільний антибільшовицький фронт усіх колишніх членів українських політичних партій — від клерикалів до соціал-демократів⁵⁸.

Хоча НКВС і досягнув вагомих успіхів у боротьбі з ОУН, проте підпілля наприкінці 1940 р. не було повністю знищене. Чекісти, усвідомлюючи своє безсилля, організовували масові публічні судилища із винесенням численних смертних вироків з метою залякати діючих нелегалів, деморалізувати місцеве населення. Однак ефект виявився протилежним. Підпільники, черговий раз переконавшись в тому, що від "робітничо-селянської влади" для них вирок один — смерть, ще більше радикалізувалися, а в очах громадян краю авторитет ОУН тільки зріс.

Зима 1940—1941 рр. об'єктивно сприяла поживленню діяльності націоналістів у Генеральному губернаторстві. Сотні оунівців, які проривалися через кордон з УРСР, не сиділи склавши руки. Вони проходили інтенсивний військовий вишкіл, отримували нові завдання, готувалися до підривної діяльності та партизанської війни. Українська етнічна територія в зоні німецької окупації була вкрита густою мережею найрізноманітніших військових курсів і вишколів, які відвідувалися всіма членами революційної ОУН включно із самим С. Бандерою⁵⁹.

Для рядових націоналістів влаштувалися курси, на яких вивчалися окремі елементи військової та ідеологічної підготовки — муштра, зброєзнавство, оборона від газової атаки, надання першої медичної допомоги, орієнтування на місцевості за компасом, топографія, склад та організація армії, ідеологія українського націоналізму⁶⁰. Тих молодих людей, які виявляли виняткові здібності до навчання та організаційної справи, відбирали на спеціальні курси в Кракові. На них навчання здійснювалося впродовж трьох місяців, а з вісімнадцятьма курсантами працювало аж чотирнадцять викладачів⁶¹. Слухачам давалися ґрунтовні знання з усіх військових дисциплін, ідеології націоналізму, геополітики, організації підпільної організаційної діяльності, проведення пропаганди, розвідки й контррозвідки, побудови системи державного управління в СРСР і структури радянських органів безпеки та Червоної армії, криміналістики, методики проведення допитів, поліційної служби, фотографування, японської боротьби (карате)⁶². Курси лекцій були розроблені детально, при їх підготовці використовувалися матеріали військових і поліційних академій Німеччини, Польщі, дані оунівсь-

* При цьому оунівці не виключали, що війну почне саме Радянський Союз.

1. Антирадянське збройне повстання ОУН (жовтень 1939 – липень 1941 рр.)

кої розвідки про систему військового навчання в СРСР⁶³. Заняття на курсах були щоденними й тривали по вісім годин. Іспити проводились у творчій формі — курсант отримував завдання написати заклик до повстання, розробити плани збройного виступу в конкретно заданому районі (виходячи із наявного розташування сил противника, особливостей місцевості, можливостей підпілля і т. ін.), описати схему організації державного життя на території окремої області тощо. Екзаменаторами на краківських курсах були Р. Шухевич і Я. Стецько⁶⁴.

Окремі штабні курси діяли в Кракові для оунівців, які мали військово-ві звання. Програма таких вишколів будувалася за зразком відомих націоналістам програм підготовки офіцерів в іноземних арміях⁶⁵. Цікаво, що керівництво ОУН, розраховуючи на створення в майбутньому української армії переважно з колишніх червоноармійців, широко використовувало на своїх курсах вивчення радянської військової літератури, оскільки такі знання мали б сприяти подоланню психологічного бар'єра між вчорашніми радянськими бійцями й командирами та оунівськими старшинами⁶⁶.

Націоналісти могли порівняно вільно проводити теоретичні військові навчання. Але проведення практичних занять, пов'язаних з бойовими стрільбами, маневрами, спорудженнями польових укріплень тощо, без згоди німців було неможливим. Єдиним реальним шляхом для отримання від німецького командування дозволу на проведення бойової підготовки членів ОУН стало посилення давніх тісних контактів з розвідкою вермахту — абвером. Націоналісти, в обмін на розвідінформацію про СРСР*, отримували “зелене світло” на підготовку

---

*Співпраця ОУН з абвером — факт цілком достовірний, однак його значення не слід переоцінювати. Українські націоналісти й німецькі розвідники намагалися використати один одного винятково у власних цілях, стосунки ці були не щирими, а скоріше прагматичними. Подібна практика існувала десятиліттями — розвідки різних країн використовували для своєї мети революційні рухи в країнах-противниках, незважаючи на їхнє ідеологічне забарвлення. У свою чергу, революціонери зазвичай користувалися допомогою іноземних розвідок, бо часто така допомога була єдиним реальним шансом скріпити свою матеріально-технічну базу. Лідери більшовиків, сіоністів, польських і вірменських націоналістів, іспанських комуністів та анархістів, курдських повстанців й афганських моджахедів — усі без винятку були в тісному контакті з різноманітними іноземними розвідками. Стосовно ж співпраці ОУН та абверу варто підкреслити, що її масштаби дуже сильно перебільшені у радянській та деякій сучасній науковій літературі. Насправді навіть у 1939—1941 рр. (у пік співробітництва) націоналісти не становили більше 30 % агентури абверу на Західній Україні, тоді як поляки склали 52 % німецької агентури, решта припадала здебільшого на російських білогвардійців (Ткачук А. В. Перед судом історії. — С. 30, 48). Потрібно також зазначити, що абвер переважно вербував свою агентуру з числа українських націоналістів у індивідуальному порядку, хоча керівництво ОУН і не чинило спротив такій вербовці, намагаючись використати завербованих людей у своїх інтересах (даючи закинутим на територію УРСР абверівським диверсантам завдання по організаційній лінії). Багато українців, які працювали на абвер, взагалі ніколи не були оунівцями, а належали до різних емігрантських угруповань. Окремі групи диверсантів, що діяли в Україні, мали інтернаціональний характер, як-от: знаменитий абверівський загін “Чорний туман”, який складався з українців, поляків, росіян, білорусів і прибалтів (детальніше див.: Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939—1945). — Львів, 2003. — С. 54—55.).

своїх бійців і командирів у десятках охоронних фабричних сотень, воєнізованих робітничих командах, школах поліції в Холмі та Перемишлі тощо⁶⁷. Спецпідготовку з диверсійної роботи декілька сотень бандерівців проходили в абверівських таборах у Закопаному, Крилиці, Команчі *⁶⁸. Через десяток років після завершення війни С. Бандера так пояснював тогочасну військово-вишкільну співпрацю ОУН з німцями: “ОУН використовувала нагоди заповняти своїми членами військові, озброєні відділи за таких умов, з яких не випливали жодні політичні чи військові зобов’язання, а які давали змогу провадити повновартісні військові вишколи”⁶⁹.

Досягнення оунівців у намаганні проникнути в усі можливі військово-ві чи воєнізовані формування з метою отримати військовий вишкіл створило ілюзію виняткового толерування Німеччиною українців і неодмінно позитивного розв’язання “української проблеми” в найближчому майбутньому. У такій атмосфері миттєво поширювалися плітки про численні українські “легіони”, “полки”, “дивізії”. Ці небилиці підхоплювала радянська розвідка, яка з червня 1940 р. регулярно доносила до Києва та Москви про те, що в “Кракові йде формування українських легіонів”⁷⁰, що німці “беруть в армію українців”, щоб спільно “звільнити Україну від совітів та створити самостійну Україну”⁷¹, що вже буцімто “створена національна армія з українців”⁷². Подавалися навіть “конкретні дані” про український добровольчий корпус, запис до якого здійснюється в Кракові, а штаб розташований в Любліні. Міфічний “корпус” навіть мав свого командира — полковника Ковальця, який разом зі своїми віртуальними “бійцями” проводив “маневри в лісах маєтку Радзін”⁷³.

У всіх тих донесеннях було небагато правди. Єдине, в чому їм не можна відмовити, так це в правдивому переданні настроїв української людності в Генеральному губернаторстві, яка жила надією на створення українського війська, яке невдовзі, у союзі з німцями, вижене “більшовицьких антихристів” з України.

На весну 1941 р. з території Генерального губернаторства в Україну знову почали перекидатися добре вишколені провідні кадри ОУН для підготовки повстання. За перші чотири місяці 1941 р. активність націоналістичного підпілля різко зросла. Нелегалами було здійснено 65 убивств і замахів на представників радянського адміністративного апарату, керівників НКВС, розповсюджено сотні найменувань листівок, посилено саботаж⁷⁴. Підскочила активність референтури та відділів розвідки. В кожному районі працювало від 5 до 20 оунівських розвідників, які збирали й передавали районному керівництву інформацію про частини Червоної армії, внутрішніх військ НКВС, їхнє озброєння, дислокацію, командний та рядовий склад, місця помешкання сімей командирів, воєнні об’єкти, можливості диверсії на них тощо⁷⁵. Ці дані використовувалися як при розробці планів повстання,

*За рік до того, в листопаді 1939 р., в абверівських таборах у Закопаному, Комарному, Кірхендорфі та Гакенштейні навчалось близько 400 колишніх січовиків із Закарпаття, які після падіння Карпатської України стали основою легіону полковника Сушка, а в 1940 р. дехто з цих людей уже сам виступав інструктором для менш досвідчених у військовій справі оунівців (див. Ржезач Т., Цуркан В. Розшукується ... — К., 1989. — С. 127—131).

1. Антирадянське збройне повстання ОУН (жовтень 1939 – липень 1941 рр.)

так і для передачі німцям (як оплата за надану матеріально-технічну та грошову допомогу) ⁷⁴.

На той час також припадає посилення контррозвідальної діяльності оунівської СБ, яка викривала агентуру НКВС і здійснювала чистку в лавах Організації. Служба безпеки взяла все підпілля в сталеві лещата дисципліни. Референтури СБ діяли при Крайовій ексекутиві, обласних, окружних, надрайонних і районних проводах ОУН. У кожній низовій клітині Організації працював таємний інформатор есбістів ⁷⁶.

Іншим важливим напрямом діяльності ОУН на ЗУЗ стала посилена робота з організаційним активом. До травня 1941 р. підпілля мережа Організації була повністю відновлена. Вона складалася зі станиць (первісних ланок в одному населеному пункті), районів (їх межі збігалися з межами адміністративних районів), надрайонів (включали 3—5 районів), обласних проводів і Крайової ексекутиви ⁷⁷. Всіх оунівців було приведено до присяги на вірність Україні та Організації ⁷⁸. Часті згадки в тексті присяги “націоналістичної революції” вказували на неминуче наближення часу збройного повстання.

Після проведення в квітні 1941 р. II ВЗ ОУН у Кракові й розробки відповідних інструкцій для підпілля, дії оунівських груп в УРСР стали ще більш наполегливими та цілеспрямованими. Протягом квітня 1941 р. від рук націоналістів загинули 38 більшовицьких функціонерів, було здійснено десятки диверсій на транспорті, промислових і сільськогосподарських об'єктах ⁷⁹.

Війська НКВС у квітні—травні 1941 р. вели виснажливі та малоефективні бої з повстанськими групами в Козівському районі Тернопільської області та в Монастириському районі Дрогобицької області ⁸⁰.

Ситуація була настільки напруженою, що навіть сам нарком держбезпеки УРСР П. Мешик у доповідній записці М. Хрущову від 15 квітня 1941 р. називав ОУН “серйозною силою”, яка добре озброєна і поповнює свої склади. Він вказував, що Революційний провід ОУН, “не очікуючи війни, уже тепер розгорнув активну протидію заходам радянської влади”. Наголошуючи на непоодиноких фактах вбивства оунівцями радянського партактиву, П. Мешик просив дозволу на виселення з краю сімей оунівців, куркулів, репресованих ⁸¹. М. Хрущов “благословив” переселенську акцію. З кінця травня 1941 року війська НКВС СРСР провели операцію “з вилучення сімей нелегалів, для переселення їх у віддалені райони Радянського Союзу” ⁸². Більшість “вилучених” “переселилися” лише до братських могил і тюремних казематів.

Зрештою, протягом березня—червня 1941 р. радянські спецслужби, працюючи в особливо напруженому режимі і застосовуючи драконівські репресивні заходи, зуміли ліквідувати 38 оунівських повстансько-диверсійних груп, в яких налічувалося 273 учасники ⁸³. Однак це була лише “верхівка айсберга”. ОУН зуміла вистояти в боротьбі з НКВС і на початку німецько-радянської війни вдалася до масштабної реалізації плану антирадянського повстання.

*За деякими даними, навесні 1941 р. Революційний провід одержав від абверу 2,5 млн марок для ведення підривної роботи проти СРСР. Однак бандерівці використали ці кошти переважно на спорядження своїх похідних груп (див.: Венденев Д. Загадка Ріка Ярого // Пам'ять століть. — 2001. — № 6. — С. 150).

Даючи загальну характеристику періоду підготовки ОУН збройного повстання на території Західної України, слід відзначити, що підготовчі заходи здійснювались у неймовірно складних умовах, позначених волаючою нерівністю протиборчих сил. Забезпечення підпільників інструкціями та директивами було, на жаль, кращим, ніж забезпечення зброєю, амуніцією, військовими матеріалами, засобами зв'язку тощо. Розпорядження Революційного проводу часто були "фантастичними", тобто зовсім відірваними від життя, і не відповідали реальному стану справ в Україні та в світі. Бажання якнайшвидше розгорнути збройний виступ призводило до важких ударів з боку каральної машини СРСР. Все ж, незважаючи на це, здатність ОУН до відновлення зруйнованих елементів організаційної структури свідчить про декілька важливих рис підпілля. По-перше, націоналісти виявили себе вмілими конспіраторами; по-друге, в ОУН за цей період сформувалися пристойна розвідка та контррозвідка; по-третє, націоналістичний рух мав широку соціальну базу, а націоналістичні ідеї та гасла були привабливими для населення (підтвердженням останнього також є постійне поповнення лав Організації новим контингентом молоді).

Незважаючи на втрати, оунівське підпілля підійшло до початку війни з вірою в свої сили та в остаточну перемогу. Саме цей оптимізм став визначальним у діях ОУН у червні—липні 1941 р., які проводилися у двох основних напрямках, позначених намаганням розгорнути масштабне антирадянське повстання та спробами створити незалежну державу з усіма притаманними їй атрибутами.

Одним із найбільш суперечливих питань, пов'язаних із початком оунівської "партизанки" влітку 1941 р., є визначення розмаху та сили повстанського руху цього періоду. Справа в тім, що масштабність бойових акцій, проведених ОУН(Б) після 22 червня 1941 року, отримала у вітчизняній та зарубіжній історичній літературі діаметрально протилежні оцінки. Самі керівники Організації безапеляційно стверджували, що ОУН розгорнула "широку повстансько-партизанську акцію на українських землях під московською окупацією ще перед приходом німецьких військ та героїчними виступами причинилася до звільнення вже великої частини української території з-під московської окупації..."⁸⁴ Німецькі ж військові кола категорично не погоджувалися з такими, на їхню думку, зухвалими оцінками та твердженнями, а тим більше не збирались нікому поступатися своїми лаврами переможців. Вони повсякчас наголошували на тому, що всі українські землі, включно з Галичиною та Волинню, були звільнені від більшовизму "завдяки невтомним зусиллям частин і підрозділів вермахту, військ СС, поліції та військових формувань усіх інших організацій, надісланих сюди рейхом"⁸⁵.

*У радянській пропагандистській літературі для підтвердження повної залежності ОУН від "німецьких хазяїв" та з метою применшити значення націоналістичних збройних виступів часто наводилися слова з листа-звіту Стецька до Бандери, в якому майбутній голова Українського державного правління розповідає про свою поїздку до Львова німецьким військовим автомобілем та про те, що німці запитували його: "чи буде ваше повстання — де?" (Див.: Ржезач Т., Цуркан В. Розшукується... — К., 1989. — С. 144—145). На наш погляд, даний епізод потребує певних коментарів. По-перше, оунівці їхали не в німецьких штабних автомобілях, а маши-

Через багато років після закінчення війни ідейно близькі до бандерівської ОУН українські еміграційні історики, такі, як Л. Шанковський, слідом за Революційним проводом невтомно підкреслювали: “У балтійських країнах (головно в Литві) та в Західній Україні одночасно з вибухом війни вибухнуло повстання проти більшовиків. Збройний зрив відбувся на всій території Західної України з Буковиною включно. У Галичині й Волині виступили боївки під керівництвом Степана Бандери, на Буковині — такі ж боївки під керівництвом Андрія Мельника. На Поліссі розгорнула свою діяльність “Поліська Січ” Тараса Бульби-Боровця”⁸⁶.

Потрібно, однак, зауважити, що збройний виступ націоналістів не мав характеру одномоментного вибуху на всій території Західної України, який супроводжувався б захопленням великих міст, розгромом значних сил противника тощо. Виступи мали ознаки початку партизанської війни, яка згодом мала б розгортатись у масове повстання. Але цього не сталося, бо з'єднання Червоної армії вже через 15—20 днів скрізь були витіснені за старий польсько-радянський кордон.

Водночас варто відзначити, що сила й дошкульність ударів бандерівських загонів були солідними. Такий висновок логічно випливає з документів радянської сторони. В них, даючи загальну характеристику збройним виступам оунівців у червні—липні 1941 р., чекісти писали: “Вони (члени ОУН. — Авт.) створювали диверсійно-терористичні банди, які руйнували комунікації в тилу радянських військ, затруднювали евакуацію людей і матеріальних цінностей, наводили світловими сигналами ворожі літаки на важливі об'єкти, убивали партійних і радянських працівників, представників правоохоронних органів. Переодягнені в червоноармійську форму, оунівські банди нападали з тилу на дрібні підрозділи і штаби Червоної армії, обстрілювали їх із горищ будинків і задалегідь обладнаних вогневих пунктів”⁸⁷.

Подібно до укладачів звітів НКВС секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма писав у своїх донесеннях до Києва, що при відступі частин Червоної армії на схід націоналісти влаштовували засідки на окремі групи бійців, знищували їх, а за їхній рахунок озброювалися, особливо знищували командний склад”⁸⁸.

Сучасні українські вчені доповнюють інформацію про акції партизанів відомостями про їхні дії ще в одному важливому напрямку — в цілеспрямованих нападах на в'язниці НКВС у Бережанах, Львові, Золочеві, Кременці, Самборі, Луцьку й інших містах. Наприклад, із львів-

ною, зареєстрованою за німецьким військовим відомством у Кракові. Очевидно, автомобіль вдалося роздобути за допомогою абверу. Однак, як засвідчує учасник тих подій В. Кук, транспортом довелося користуватися недовго. Уже на другий день війни, одразу за Саном, стало зрозуміло, що просуватися головною дорогою складно через її завантаженість та постійні перевірки документів військовими патрулями. Машину довелося відправити назад до Кракова, а похідна група Стецька об'їзними шляхами добиралася до Львова возами та пішки. (Детальніше див.: Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. — Львів ; Київ, 2001. — С. 11). Самого ж повстання німці безумовно спостерігати не могли, бо виступи відбувалися за лінією фронту. Воякам вермахту доводилося бачити повстанські загоны лише згодом, у своєму тилу, коли ці загоны починали оформлюватися як українська армія або міліція.

ської тюрми № 1 підпільники звільнили 300 в'язнів, які очікували на розстріл. Бережанську тюрму оунівці штурмували тричі за один день (26 червня 1941 р.). В луцькій в'язниці в перший день війни арештовані оунівці самі підняли повстання, яке придушили війська НКВС, розстрілявши після того двісті ув'язнених⁸⁹.

Висока бойова активність оунівських повстанських груп змусила навіть сучасних російських істориків (хоча й у доволі некоректних виразах) визнати бойові дії націоналістичного підпілля вагомим фактором у німецько-радянському протистоянні на початку війни: «Важке становище військ поглиблювалося діями націоналістів. Удар у спину готувався у глибокому підпіллі ще до війни»⁹⁰.

Як бачимо, ОУН(Б) та її партизансько-повстанські загони були самотійною й впливовою силою під час зіткнення вермахту й Червоної армії у Західній Україні. На жаль, у розпорядженні вчених немає таких систематизованих звітів про бойові акції 1941 р., як ті, що лишилися із часів антипольських виступів націоналістів у вересні 1939 р.⁹¹ Тому в більшості праць з історії ОУН дослідники обмежуються згадками про один чи два локальні виступи, а то й взагалі констатацією того факту, що збройні виступи мали місце.

Найбільше інформації про повстанські дії в Західній Україні влітку 1941 р. вдалося почерпнути із невпорядкованих і далеко не повних звітів Крайової екзекутиви перед Революційним проводом, які збереглися в окремій папці в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), а також із фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ). Саме на базі матеріалів цих двох архівних установ ми переважно й побудували наше дослідження.

Як уже згадувалося, від квітня 1941 року націоналістичне підпілля на ЗУЗ очолював Іван Климів (Легенда). Незважаючи на шалені втрати Організації за два роки боротьби з радянською владою*, Крайовій екзекутиві вдалося зібрати під свої прапори 12 тис. членів ОУН та 7 тис. осіб оунівського юнацтва⁹² (в інших документах подається цифра 20 тис. підпільників)⁹³. Усі ці люди були приділені до певних партизанських загонів та груп, кожен із них знав, як він повинен діяти на початку повстання, хто його командир, від кого одержувати зброю, де розташовані місця збору тощо. Оунівці-нелегали перед початком війни здебільшого концентрувались у різних за величиною підпільних таборах, розміщених у важкодоступній місцевості. Частина членів Організації, які працювали в радянських органах влади, на підприємствах і в установах, отримувала індивідуальні завдання, пов'язані із саботажем, поширенням паніки й антирадянською агітацією.

*Емігрантські дослідники стверджують, що в 1939—1941 рр. стали жертвами арештів та загинули у боях 35 тисяч оунівців (Rudnytska M. *Western Ukrainian under the Bolsheviks 1939—1945*. — New York, 1958. — P. 128). Згідно з даними радянських спецслужб, втрати ОУН(Б) сягнули 16 тисяч 557 чоловік убитими й арештованими. З них 4 тисячі 735 — керівники різних рівнів (Ткачук А.В. *Перед судом історії*. — С. 58). Таке розходження в цифрах цілком можливе через різні підходи до обрахунків. Нам невідомо, чи радянська статистика зараховувала до числа оунівців симпатиків Організації і чи діаспорні вчені не порахували всіх арештованих та убитих як членів ОУН.

Аналіз архівних матеріалів свідчить про те, що збройні виступи (згідно із задумом керівництва) починалися біля західного кордону й хвилиною відкочувалися на схід, ідучи перед німецько-радянським фронтом. Така тактика давала змогу повсталим завдавати найбільш ударів у безпосередньому тилу Червоної армії, що було важливим з огляду на співвідношення сил, а також сприяла збереженню особового складу власних загонів, які через декілька днів автоматично опинялися з німецького боку фронту.

Першими розпочали збройний виступ підпільники у Львівській, Дрогобицькій, Волинській і Рівненській областях. 22 червня 1941 р., в перший день війни, почалося повстання в районі Поздимира й Радехова на півночі Львівської області. Партизани перерізали лінії телефонного зв'язку, нападали на прикордонні застави, виявляли та знищували радянські десанти. 22 червня загін із 200 бійців-підпільників, озброєних гвинтівками, кулеметами та ручними гранатами, захопив містечко Лопатин, у якому тримали оборону 30 бійців внутрішніх військ НКВС та 50 міліціонерів. У ході бою троє оборонців загинули, а інші відступили. Райцентр 16 годин перебував у руках повстанців. 23 червня їх вибили за допомогою частин Червоної армії. Відірвавшись від переслідувачів, партизани перейшли на територію сусідньої Волинської області й 25 червня зайняли райцентр Берестечко, який утримували більше доби — до підходу німців⁹⁴.

23 червня 1941 р. почався виступ повстанців Перемишлянського району Львівської області. У лісах біля містечка Перемишлян дислокувався бойовий відділ оунівців, особовий склад якого налічував 87 добре озброєних і підготованих бійців. Націоналісти мали у своєму розпорядженні конспіративну базу-табір під кодовою назвою "Яр". Нападаючи на підрозділи Червоної армії та військ НКВС, повстанці за перший день боїв забили 35 і полонили 188 військовослужбовців. Наступного дня оунівці з табору "Яр" розпочали бої в Перемишлянах і врешті захопили райцентр спільно з вермахтом 28 червня 1941 р.⁹⁵

23 червня в лісових масивах поблизу містечка Винники (тепер фактично східне передмістя Львова) оперував загін бандерівців, особовий склад якого налічував до 40 бійців. Із заздалегідь підготовленого табору вони робили свої напади на колони відступаючих радянських військ і після короточасного обстрілу червоноармійців з автоматичної зброї відходили до лісу, де займали завчасно обладнані оборонні позиції⁹⁶. Напади із Винниківського лісу були особливо дошкульними, бо здійснювалися на важливих трасах Львів—Золочів і Львів—Самбір, які є відповідно південною та північною межами лісового масиву.

30 червня повстанці вийшли з лісу й зайняли с. Чижиків, у якому поповнили особовий склад свого загону ще 41 бійцем із близьких до Львова сіл Гаї, Дмитровичі, Чижиків, Підсоснова. Сотня партизанів, озброєна двома кулеметами, рушницями, гранатами та револьверами, зайняла містечко Винники, а потім, перетнувши фронт, вийшла назустріч передовим німецьким частинам у Білці Шляхетській⁹⁷.

24 червня 1941 р. повстання спалахнуло одночасно у Львові, Луцьку, Перемишлі, Перемишлянах, Вербі, а також у Самбірському, Мостиському, Городоцькому, Рудківському, Бібрському, Жовківському, Яворівському районах Дрогобицької і Львівської областей⁹⁸. До ве-

чора того ж дня бандерівці самотужки захопили містечко Вербу — райцентр Рівненської області. У донесенні про ці події, між іншим, зазначалося, що після захоплення м. Верби партизани “вистріляли 50 енкаведистів та міліціонерів”⁹⁹. Із граничною чіткістю проявився в цьому епізоді безжалісний і безкомпромісний характер боротьби, яка велася не на життя, а на смерть. Хоча тут слід підкреслити, що першими подали приклад знищення противника радянські каральні органи, які від жовтня 1939 р. по січень 1941 р. лише з Галичини депортували більше 400 тис. громадян¹⁰⁰, а в червні—липні 1941 року без суду ліквідували близько 20 тис. осіб, які перебували в тюрмах західноукраїнських міст¹⁰¹. Згадки про розстріл 50 співробітників НКВС у Вербі трапляються і в працях радянських вчених, однак у них зазначається, що розстріляні були червоноармійцями¹⁰².

На Самбірщині протягом 22—24 червня 1941 р. група оунівських підпільників-нелегалів із сіл Бусовиська, Сушиця, Лужок та ін. створила дванадцятиособовий партизанський загін. Серед повстанців був один колишній політрук, який незадовго до війни втік з-під арешту з в'язниці НКВС. У перший день війни партизани розповсюдили оунівські відозви та звернення в селах Воля Коблянська, Кобло, Звір, Сприня і Лужок, в яких закликали ухилитися від мобілізації й не віддавати до Червоної армії коней.

24 червня до с. Воля Коблянська під'їхав відділ внутрішніх військ НКВС, який після короткого, але запеклого бою з партизанами повернувся до Самбора. Удосвіта 27 червня партизани роззброїли групу червоноармійців, захопивши при цьому три гвинтівки, ручний кулемет, боєприпаси та трьох коней. Надвечір того ж дня в лісі коло с. Блажкове оунівці обстріляли велику колону відступаючих радянських військ. У сутичці здобули 30 гвинтівок, набої, гранати та чотири автомобілі. За тиждень боїв партизанська група виросла від 12 до 70 бійців, на озброєнні в яких було 40 гвинтівок, один кулемет та гранати. Вранці 29 червня повстанці самотужки зайняли місто Старий Самбір¹⁰³.

22 червня в Жовківському та Янівському передмістях Львова велась інтенсивна перестрілка між військовослужбовцями Червоної армії та українськими диверсантами, закинутими абвером за лінію фронту. Ці локальні бої, за свідченнями очевидців, спричинили в перші дні війни серйозну паніку серед співробітників НКВС і партапарату, які вже 23 червня почали покидати місто¹⁰⁴.

Сутички між оунівським підпіллям і більшовицькими військами в самому Львові мали місце між 24 та 28 червня. Починаючи з 24 червня, націоналісти в різних районах міста обстрілювали з дахів і вікон будинків частини 8-го механізованого корпусу, який форсованим маршем передислоковувався в район бойових дій¹⁰⁵. У своїх звітах до Українського державного правління КЕ ОУН, подаючи інформацію про події у Львові, підкреслювала: “25 червня в казармі на Клепарові стріляв до большевиків відділ партизанів в силі 5 людей. Нікого не зловлено. 26 червня з дому при вулиці Перацького ч. 8 обстрілювали українські партизани колону червоних панцирних військ. Большевики поставили проти будинку гармату та зруйнували стріху і другий поверх. Партизани, мабуть, загинули... 24 червня відкритий був по мар-

шируючих большевицьких колонах скорострільний вогонь і то одночасно з кількох пунктів: з Личаківського цвинтаря, з кількох домів по вулиці Курковій та з вежі костьола Єлисавети. Большевики знищили середину костьола. Однак від вівторка до суботи йшов звідти кілька разів вогонь на большевицькі колони”¹⁰⁶. Опорними пунктами, з яких вели вогонь оунівці, були: Високий Замок, міські газорозподільчі станції, Личаківський парк, костьоли в центрі Львова та трамвайне депо¹⁰⁷. В перші дні повстання у Львові радянські війська вели безладну стрілянину з гвинтівки, автоматів, кулеметів і танків по “підозрілих” вікнах і горищах. Бої з повстанцями не припинялися цілодобово, їх вели підрозділи Червоної армії, міліцейські патрулі та бійці 233 полку конвойних військ НКВС. З 25 червня більшовики почали проводити облави в будинках у центрі міста, розстрілюючи всіх схоплених чоловіків-українців на місці¹⁰⁸. Прагнучи вберегти своїх солдатів від несподіваних обстрілів, радянська комендатура Львова видала наказ усім мешканцям центральної частини міста тримати зачиненими вікна, що виходять на головні вулиці та площі. Також заборонялося з’являтися біля вікон¹⁰⁹. По всіх відчинених вікнах війська без попередження відкривали прицільний вогонь. По Львову роз’їжджали вантажні автомобілі, заповнені солдатами, які тримали гвинтівки, націлені до вікон та на горища¹¹⁰. Незважаючи на такі безпрецедентні заходи безпеки, протягом 25—26 червня 1941 р. підпільники обстрілювали війська в різних районах міста. Особливо інтенсивний кулеметний вогонь вівся з-за мурів монастиря отців Василіан. Шість обшуків, проведених чекістами в монастирі, бойовиків не виявили¹¹¹. Згодом навіть чиновники німецької окупаційної адміністрації змушені були визнати, що у Львові українці звели з Червоною армією вуличні бої, “застреливши кількості червоних урядовців та вояків”¹¹², а саме повстання було визнане німцями “успішним”¹¹³.

25—27 червня 1941 р. українські націоналісти захопили населені пункти Купнівчичі, Ляшки, Костільники та Мокряни Рудківського району Львівської області. До приходу вермахту майже весь район контролювався оунівцями. Сотні молодих людей, які приєдналися до повстанців, добровільно допомагали відділам вермахту та поліції в боротьбі з розрізненими групами червоноармійців. “І завдяки цій допомозі німці скоро розгромили большевиків і то майже без власних втрат”¹¹⁴, — повідомляв інформатор у звітах до Революційного проводу.

До 30 червня 1941 р. повстанські загони ОУН самотужки очистили від Червоної армії та радянської адміністрації Жовківський і Бібрський райони Львівської області¹¹⁵. Відомо, що на Бібреччині діяли два бандерівські загони. Один — чисельністю 54 бійці (згодом до нього долучився ще 41 повстанець), а інший — у складі 18 підпільників. Вони мали збройні сутички з відділами Червоної армії й військами НКВС поблизу сіл Вільхівці та Ятвяги, а також роззброїли 24 червоноармійців, 14 міліціонерів і 3 службовців внутрішніх військ¹¹⁶.

Доволі активно оунівські підпільники діяли на території прикордонного Рава-Руського району Львівської області. У цьому регіоні, де розташовувалися потужні фортифікаційні укріплення й дислокувалися значні сили прикордонних військ, було складно оперувати крупними партизанськими загонами, тому повстанці головну свою увагу зосе-

редили на розвідці прикордонних військових об'єктів. Націоналістам вдалося здобути цінну оперативну інформацію, яку негайно передали наступаючим на Рава-Руський укріпрайон німцям¹¹⁷.

Запеклі сутички з відступаючими червоноармійцями й чекістами точилися наприкінці червня 1941 р. на території всієї Дрогобицької області. До приходу вермахту оунівці зуміли самотужки захопити місто Волощу, в якому знищили склад зброї та боеприпасів і арештували всіх місцевих чиновників. Інші райцентри області були зайняті спільно "плече-об-плече з німецькими частинами"¹¹⁸.

Один цікавий випадок, описаний у звітах Крайової екзекутиви, відбувся 25 червня 1941 р. на околиці містечка Яворів на захід від Львова: "З'явилися до одної селянки три підстаршини-червоноармійці та попросили по-українськи поїсти. Коли їли, над'їхала колона большевицьких військ. Підстаршини кинулися їх обстрілювати з легких скорострільів^{*}, якими були озброєні. Повстала паніка, і колона розбіглась. Підстаршини скінчили спокійно їсти і відійшли. Відходячи, на запит селянки, чому так поступили, відповіли, що з москалями українцям не по дорозі і що Україна не забуде 1933 рік. Регулярні большевицькі війська, які опісля прийшли, розстріляли за те 28 місцевих українців"¹¹⁹. Важко однозначно сказати, наскільки достовірною є інформація, наведена в донесенні, але можна припустити, що подібний факт справді мав місце. Адже в перші місяці війни траплялися випадки переходу солдатів і командирів Червоної армії на бік німців. Документи свідчать, що таких червоноармійців-українців було багато (особливо серед новомобілізованих на Західній Україні). Вже на шостий день війни — 28 червня 1941 року — німецька розвідка доповідала в штаб 17-ї армії: "На початку війни новомобілізовані українці були розпорошені по частинах у співвідношенні 1 до 6. Українці отримують надзвичайно погане обмундирування. Тільки частина з них була озброєна. В більшості випадків їх використовують як носіїв. Половина мобілізованих українців добровільно перебігла до нас. Багато з них підкреслюють, що вже на початку війни прийняли рішення перебігти при першій-ліпшій нагоді"¹²⁰.

За даними начальника управління політпропаганди Південного фронту дивізійного комісара Вороніна, в період від 22 червня до 1 липня 1941 р. в частинах фронту здійснено 688 дезертирств¹²¹. Така ситуація значною мірою була спровокована сталінським керівництвом, яке своїм бездарним командуванням і надміру жорстокими дисциплінарними заходами поставило червоноармійців у безвихідь — "з одного боку перед ними були вороги, що загрожувало їм смертю, а позаду військові трибунали..."¹²². Тож не дивно, що тисячі червоноармійців, скориставшись німецькими листівками-перепустками, втікали на протилежний бік фронту¹²³. Про мотиви своїх вчинків вони розповідали на допитах, стенограми яких зберігаються в архівних фондах. Більшість військовополонених вважали такий крок протестом проти пануючого в СРСР режиму¹²⁴. Місцеві ж українці, мобілізовані до Червоної армії, які перебували під сильним впливом ОУН, доволі часто не лише втікали з війська, але й створювали антирадянські пар-

* скоростріль — кулемет

тизанські загони. Відомо, зокрема, про 20 юнаків-односільчан із с. Пеняки Бродівського району Львівщини, які дезертирували на початку війни і більше тижня партизанили проти “совітів”, поробивши собі блакитно-жовті нашивки на рукавах¹²⁵.

Окремо належить згадати про дії повстанської групи села Оброшин* Городоцького району Львівської області. Мешканці цього села відзначалися сильними націоналістичними настроями ще за часів Польщі. В 1939—1941 рр. оброшинське оунівське підпілля мало шість запеклих сутичок зі слідчими групами й загонами НКВС. З початком війни на мобілізаційні пункти з Оброшина не прийшов жоден чоловік. Партизанський загін у селі виник ще під час німецько-польської війни у вересні 1939 р. і зумів зберегти свій особовий склад під виглядом “червоної міліції” і зброю аж до червня 1941 р. З вибухом же німецько-радянської війни колишні “червоні міліціонери” спочатку зірвали мобілізацію українського населення до лав РСЧА, а потім, знищивши місцеву залогоу військ НКВС, захопили в'язницю у Пустомиях, з якої визволили 36 арештантів. 26 червня внутрішні війська здійснили проти села Оброшин каральну акцію, проте повстанці зуміли зупинити військових і після кількогодинного бою змусили їх відступити до Львова. Наступного дня до населеного пункту вступили німці¹²⁶.

Запеклі зіткнення з відступаючими підрозділами Червоної армії та військ НКВС відбувалися в червні—липні 1941 р. на Волині. Ще до початку німецького вторгнення в багатьох селах Рівненщини були організовані партизанські загони, які в перші дні війни розпочали активні бойові дії. Провід Північно-Західних українських земель звітував своєму керівництву про те, що в Рівненській області “Організація Українських Націоналістів мала опанованих біля 1000 осель, членів та юнаків — 7000, а прихильників — 80 % населення”¹²⁷. На Волині юнацтвом ОУН перед війною було опановано всі середні школи¹²⁸. Крайовий провід на Північно-Західних землях напередодні нападу Німеччини на СРСР призначив керівників повстання в окремих регіонах Волині, а саме: для Луцька — Д. Чупрука, для Рівного — Р. Волошина, для Берестя — С. Ілюка, для Пінська — О. Бусела¹²⁹. З кінця травня 1941 р. волинські активісти ОУН почали заготовлювати прапори куренів, а також наруканні пов'язки з написом “Українське військо”¹³⁰. У перші дні війни оунівці на Волині “агітували між Червоною армією, роззброювали і нищили енкаведистів та їх прислужників”¹³¹. В окремих місцевостях справа доходила до масштабніших сутичок із відділами НКВС. Так, у місті Дубно вуличні бої тривали три доби, в Луцьку діяв загін із 300 підпільників, у цілій низці місць партизани зуміли захопити стратегічно важливі мости й залізничні станції, утримуючи їх до підходу німців¹³². Лише в самому селі Красне в боях із партизанами загинуло 40 червоноармійців. У Рівненській області завзяті бої точилися біля села Деражне та в Костопільському районі¹³³. Зі щоденників військовослужбовців вермахту дізнаємося про активні сутички між загonom оунівських повстанців, очолюваних Войтовичем та Мель-

* Село Оброшин розташоване за шість кілометрів на південний захід від львівського летовища в Скнилові. В Оброшині є велика залізнична станція, село перетинають дві шосейні дороги, а між Оброшином і Скниловом знаходиться суцільний лісовий масив.

ником, і відступаючими радянськими відділами, що відбувалися в перші дні війни в Межиріцькому районі Волинської області¹³⁴.

Силами бандерівців було очищене від радянських військ волинське містечко Вишнівець, в якому партизанські загони відразу переформувались у відділи Народної міліції¹³⁵. Забігаючи наперед, зауважимо, що невдовзі німецьке командування майже всюди негативно поставилося до створення загонів Української міліції. Реакцією німців на такий перебіг подій стали акції роззброєння своїх тимчасових союзників. Так, у звіті групи ОУН до Українського державного правління у Львові про хід роботи зі створення адміністрації на терені західноукраїнських областей від 22 липня 1941 р. підкреслювалося, що німці “наказують міліції зложити зброю, а тому в більшості районів міліція працює без зброї”¹³⁶. Ще через місяць (31 серпня 1941 р.) один із керівників оунівського підпілля на Волині та Рівненщині М. Мостович у своїй доповідній записці однозначно заявив про те, що “негативне ставлення німецької влади до спроб централізації паралізувало всю роботу Народної міліції”¹³⁷. Подібні свідчення подають у звітах і керівники ОУН на Сокальщині (Львівська область). У донесенні до Українського державного правління від 28 липня 1941 р. зазначається, що із 804 повстанців, котрі діяли на території Сокальського району, німці протягом місяця роззброїли 544 особи. При тому з 260 оунівців, які отримали право носити зброю як службовці міліції, 230 перебували в м. Сокалі під контролем німецької окупаційної влади, а в районі озброєних міліціонерів було тільки 30 чоловік¹³⁸.

Разом із бандерівськими повстанськими відділами в липні—серпні 1941 року на Поліссі почали активно діяти озброєні групи Т. Боровця (отамана Тараса Бульби), які зуміли вибити радянські війська з великої території в районі Олевська, заволодіти самим містом і створити власну “Олевську республіку”¹³⁹.

З кінця червня 1941 року значну активність продемонстрували повстанці в Тернопільській області. Так, районний провідник ОУН на Зборівщині Г. Христинюк (Харко) в селі Висипівці організував повстанський відділ чисельністю 86 бійців. Партизани планували напасти на тернопільську тюрму, щоб звільнити арештованих політв'язнів. Однак 27 червня відділ націоналістів було оточено військами НКВС (які, між іншим, мали на озброєнні бронетехніку) в невеличкому лісі біля с. Воробіївка Зборівського району. Бій у лісі тривав більше десяти годин. Під час бою загинули командир повстанського загону та 21 рядовий боєць. Решта, розсіявшись, вийшла з оточення малими групами¹⁴⁰.

Крупні бандерівські загони на Тернопіллі діяли в Козівському, Тербовлянському, Підгаєцькому, Бережанському, Збаразькому, Чортківському, Бучацькому районах¹⁴¹. Починаючи з 24 червня 1941 р., група партизанів із с. Кобиловолоки (біля Тербовлі) в кількості 25 осіб провела перший бій з радянською міліцією, втративши при цьому одного побратима¹⁴². 3 липня в районі с. Іванівка підпільник на псевдо “Лев” організував загін із 13 бійців, який несподіваною атакою з укриття розбив відділ червоноармійців (28 осіб). При цьому троє полонених українців приєдналися до партизанів¹⁴³. Згодом найбільші сутички з радянськими військами й каральними експедиціями відбу-

лися в околицях Козової та Теробовлі. Ці два містечка партизанам вдалося захопити до підходу німецької армії. У Теробовлянській окрузі оперував великий партизанський загін (200 чоловік) під командуванням оунівського підпільника на псевдо “Степ”. 2 липня 1941 р. повстанці перерізали шляхи відступу групам червоноармійців між населеними пунктами Струсів і Зеленча. Наступного дня партизани обстріляли біля с. Дарахове велику колону радянських військ, посіявши цією атакою паніку серед червоноармійців і спровокувавши між ними внутрішню перестрілку. Протягом 3–4 липня загін “Степа” взяв під свій контроль села Різдвяни, Зубів, Острівець, Застіночне, Бернадівку, Заздрість, Дарахів, Ласківці, Вербовець. Унаслідок диверсій націоналістів було перервано комунікаційні лінії між Теробовлею й Тернополем. Через брак зв’язку в районному центрі спалахнула паніка, що надало можливість партизанським відділам зранку 5 липня 1941 р. без втрат захопити містечко. У боях націоналісти здобули сотні одиниць зброї, вантажні автомобілі та військове обладнання.

Успіх повстанців у Теробовлі та Козовій сприяв активізації підпілля в самому Тернополі. На жаль, про сутички в цьому місті немає детальних відомостей. Хоча зі звітів Крайової екзекутиви відомо, що група, яка оперувала в місті, “налічувала близько 600 людей”¹⁴⁴.

Вдалі бої провела в перших числах липня 1941 р. група партизанів с. Семиківці Підгаєцького району. Під час збройних сутичок оунівці забили 20 червоноармійців, а більше 400 полонили¹⁴⁵. Підпільники та мешканці сіл Бронгалівці й Михайлівка 3 липня 1941 р. захопили 18 червоноармійців. Під час проведення цієї акції загинув оунівець Лемішка. Керували діями повстанців націоналісти М. Гой та І. Комаринський¹⁴⁶.

Успішні акції з роззброєння противника здійснили повстанці с. Юстинівка того ж Підгаєцького району. У звітах Крайової екзекутиви про події в цьому селі зазначалося: “Зорганізований в селі Юстинівці партизанський загін роззброїв 3 липня т. зв. Н[аблюдательный]. П[ункт] (обсерваційний пункт), що мав телефонічний зв’язок з Тернополем і мав за завдання подавати всі рухи німецьких літаків. Партизани здобули від червоних кріси* та набой і навіть воєнні приряди**. Втрат у партизанів не було ніяких. По большевицькому боці був убитий начальник Н. П. 6 липня виступив знову загін, тим разом в силі 10 людей. Став роззброювати поодинокі московські відділи, що переходили через терени Юстинівки. Між іншим, було розбито відділ, кількакратно сильніший від партизанського загону, при чому полонено 15 червоних, яких другого дня відставлено до Підгаєць на німецьку Команду”¹⁴⁷.

Документи свідчать, що важкі бої точилися між партизанами та червоноармійцями 5 липня 1941 р. у районі с. Новосілки. Спочатку повстанцям вдалося заволодіти цим селом, але прибулий у район бойових дій кавалерійський полк змусив націоналістів відступити. В бою під Новосілками партизани скоординували свої дії з наступаючими німецькими військами й завдяки підтримці німецької артилерії зуміли

*кріси — гвинтівки

**воєнні приряди — військова форма

поновити контроль над населеним пунктом, захопивши при цьому серйозні трофеї та 500 полонених¹⁴⁸.

Ще близько 200 полонених червоноармійців, зокрема 30 командирів і комісарів, доставили українці до німецької комендатури у Підгайцях після боїв з оточеними радянськими військами в районі с. Мужилів 1 липня 1941 р. Найбільше відзначився в цих боях оунівець під псевдонімом “Бистрий”, який роззброїв одного кіннотника і двох піхотинців-червоноармійців¹⁴⁹. Важливо зазначити, що в роззброєнні й взятті в полон червоноармійців неподалік Мужилова активну участь брали місцеві селяни, які часто вступали в рукопашні сутички, використовуючи замість зброї сільськогосподарський реманент¹⁵⁰. Аналогічний випадок мав місце і в с. Забережжя на Станіславщині, де селяни виловлювали по лісах червоноармійців-оточенців. Причому останні боялися своїх вчорашніх співгромадян більше, ніж німців, намагаючись потрапити саме до німецького, а не до селянського полону¹⁵¹. Подібні факти яскраво відображають загальне ставлення західноукраїнського селянства до радянської влади після неповних двох років її панування в регіоні. Потрібно підкреслити, що Підгаєцький район Тернопільської області ще у довоєнний період вважався регіоном дуже активної діяльності оунівців. Націоналісти проводили в краї серйозну роботу з молоддю, спрямовану на зрив весняного призову до лав РСЧА. Значною мірою їм вдалося внести дезорганізацію у цей процес¹⁵². Зокрема, керівники місцевого надрайонного проводу, звітуючи до Крайової екзекутиви, наголошували: “Ми бойкотували радянські свята, мітинги і не йшли до війська, допомагали німецькій армії”. Завдяки такій ініціативності місцевих підпільників 5 липня 1941 року їм вдалося урочисто проголосити в районному центрі текст “Акта” про державну незалежність України й установити органи місцевої виконавчої влади¹⁵³.

На Бережанщині та Підгаєччині сутички з більшовиками зафіксовані також у селах Вербів, Сільце, Нова Гребля, Галич, Угринів, Яблунівка, Голгоча, Старе Місто¹⁵⁴. У ході цього протистояння партизани переважно обороняли свої оселі, при нагоді роззброюючи й захоплюючи до полону невеликі групи червоноармійців. Саме у тому ж Підгаєцькому районі документи фіксують і масштабну диверсію на залізниці, здійснену службовцем-оунівцем. Працюючи на залізничній станції, молодий націоналіст пустив під укіс ешелон із військами НКВС, що їхали до Підгаєць. Диверсант у своєму звіті відзначив, що через ремонтні роботи на гілці Львів—Підгайці на дві доби припинився рух потягів¹⁵⁵.

Жорстокий кількагодинний бій між українськими партизанами та німцями, з одного боку, й групою червоноармійців — з другого, розгорівся 3 липня в районі містечка Микулинці. Вдала атака оунівських партизанів із тилу на радянський відділ забезпечила швидку перемогу передовим загонам вермахту¹⁵⁶.

На Станіславщині бійці повстанських загонів в останні дні червня заволоділи містами Косів і Долина. Організувавшись у “полк Українського війська”, вони провели прочісування довколишніх територій і роззброєння дезорганізованих груп червоноармійців¹⁵⁷. У перші дні липня 1941 року повстанці, очолювані районним провідником ОУН Т. Банахом, визволили від радянської адміністрації Калуський повіт,

сформували в ньому воєнізовану повітову охорону¹⁵⁸. До Станіслава групи партизанів із околиць міста ввійшли 1 липня 1941 р., після відступу останніх частин Червоної армії. У руках українців обласний центр перебував дві доби, а 3 липня його зайняли угорці¹⁵⁹.

На Коломийщині першим виступив зі зброєю в руках підрозділ оунівця В. Лялюка (54 бійці), який 29 червня роззброїв двадцяти чотирьох червоноармійців¹⁶⁰. Тоді ж у с. Воскресінці була створена партизанська “сотня” в складі 72 людей¹⁶¹. Невдовзі в регіоні почав активню діяти великий загін оунівських партизанів із 500 бійців, очолюваний отаманом провідником ОУН(Б) В. Мельничуком (Чумак). Заступниками командира були Р. Сельський (Мундзьо) та майбутній керівник коломийської старшинської школи ОУН (у 1941 році) М. Харкевич (Степан)¹⁶². Загін В. Мельничука оперував у районі сіл Воскресінці, Вербіж, Іспас, Березів. При відступі Червоної армії з Коломиї 2 липня 1941 р. чекісти висадили в повітря залізничний вокзал і вагоноремонтні майстерні. Розбиті на фронті й знервовані постійними нападами партизанів, радянські війська, проходячи містом, безладно стріляли по вікнах, обстрілювали з артилерії горища й дахи житлових будинків. Вступаючи в сутички з ар'єргардами червоних частин, 2 липня близько полудня Коломию зайняли повстанці, яким вдалося захопити неушкодженими військові склади РСЧА й за рахунок цих трофеїв добре озброїтись. Націоналісти швидко звели барикади у центрі міста й обладнали вогневі точки. Якщо до Коломиї випадково заходила якась відступаюча радянська частина з фронту, повстанці “замикали” її в “мішку” на центральній площі й повністю роззброювали¹⁶³. Щогодини до Коломиї прибували із навколишніх сіл нові групи партизанів, які в місті реєструвалися й озброювалися. Українські повстанці швидко опанували ситуацію в районному центрі й околицях. Вони зайняли переправи через р. Прут на південь від Коломиї й навіть декілька годин інтенсивно обстрілювали наступаючі угорські частини, яких помилково прийняли за більшовиків. При обстрілі трьох мадярів убили, а передову групу захопили в полон¹⁶⁴.

Запеклі збройні сутички між бандерівцями та радянськими військами відбулись у Богородчанському районі Івано-Франківської області. Слід відзначити, що на бік оунівців у цих боях масово переходили нещодавно мобілізовані до Червоної армії місцеві чоловіки¹⁶⁵.

Діяльність партизансько-повстанських груп зафіксована також у Галицькому, Снятинському, Тлумацькому, Городенківському та Роґатинському районах області¹⁶⁶. Є відомості про захоплення групою активістів ОУН гірського райцентру Жаб'є (сучасна назва — Верховина) і встановлення там місцевих органів влади, підпорядкованих Українському державному правлінню¹⁶⁷.

Партизанські загони самооборони й комітети оборони виникли в перші дні війни по селах Буковини. Більші повстанські групи діяли лише у гірських околицях містечка Вижниця та с. Розтоки, де на перевалах націоналісти мали інтенсивні перестрілки з радянськими військами. Унаслідок цих боїв оунівці втратили 7 товаришів убитими й 17 пораненими¹⁶⁸.

Приблизно від 7—8 липня 1941 р. прослідковується чітка тенденція до зміни характеру повстансько-партизанського руху. Якщо в пер-

ші два тижні війни він здебільшого мав наступальний, атакуючий характер, то на межі другого й третього тижнів партизанські загони поступово перетворювалися на структури народної самооборони, які займалися охороною населених пунктів від залишків Червоної армії та численних ватаг дезертирів, роззброювали їх, збирали на місцях боїв зброю тощо.

Однак наш аналіз і реконструкція ходу збройного виступу ОУН на території Західної України в 1941 р. були б незавершеними без детального розгляду географії повстання.

Справа в тому, що нанесення на карту даних про наявні партизанські загони та їхні бойові дії й одночасне співставлення їх із даними карти дислокації радянських військ, основних напрямків ударів вермахту і пересування червоноармійських з'єднань у перші дні війни надає змогу зробити певні узагальнення.

Перед початком війни основні радянські сили концентрувалися в районі Львова, де новоутворений кордон СРСР на десятки кілометрів клином вривався вглиб територій, підконтрольних рейхові. Цей, як його часто називали, "львівський балкон" був найбільш висунутим на захід плацдармом, з якого Червона армія могла несподівано нанести блискавичний удар у напрямку "столиці" Генерального губернаторства Кракова. Питання оборони від німців напередодні війни здавалося радянським вождям малоактуальним. Єдине, в чому не сумнівалися кремлівські воєначальники, так це в тому, що коли навіть раптом станеться диво і вермахт нанесе випереджаючий удар, то його вістря буде обов'язково спрямоване насамперед проти Львова. Можливість перенесення гітлерівцями напрямку головного удару за сто кілометрів на північ від міста — у місцевість, де не було розгалуженої сітки доріг, зате були численні болота, річки, озера й ліси, вважалася зовсім фантастичною. Насправді ж уранці 22 червня 1941 року найсильніший удар у зоні дій групи армій "Південь" був здійснений 6-ю піхотною армією вермахту з району польського м. Любліна через Волинську область в район м. Рівне, а також 1-ю танковою групою генерала Е. фон Клейста з району м. Томашув Любельські вздовж старого Сокальського кордону, тобто через північ Львівської та південь Волинської області, в район м. Дубно. Радянське командування, намагаючись зупинити цей прорив (а тут, справді, був катастрофічний прорив, бо на інших ділянках фронту німецький наступ просувався повільніше і бої зав'язалися в прикордонній смузі), перекидало з-під Львова механізовані з'єднання до Бродів, Рівного, Луцька, Дубна (де невдовзі розгорнулася Волинська танкова битва 23—29 червня 1941 р.). Форсована передислокація червоних дивізій, корпусів і армій проходила шляхами Львів — Броди — Рівне та Львів — Золочів — Зборів — Тернопіль — Кременець — Дубно.

Нині, знаючи становище з рухом військ на початку війни, ми можемо більш осмислено поглянути на динаміку та географію оунівських збройних виступів.

Перші повстання й диверсії відбувалися вздовж всієї прикордонної смуги, але найактивніша діяльність націоналістичних партизанів зафіксована саме по лінії Сокальського кордону. Збройні виступи бандерівців низкою вибухів прокотилися позаду радянського фронту в

район Берестечка, Верби, Дубна, Рівного, розчищаючи шлях ударним частинам першої танкової групи німців.

Даних про виступи оунівців на півночі Волинської області немає, швидке просування шостої армії вермахту не дало змогу націоналістам розгорнути там партизанської війни. Активність повстанців на Волині спостерігалася лише тоді, коли німці підходили до великих річок і зупинялися для їхнього форсування. В цей час групи ОУН(Б) та “січовики” Т. Боровця захоплювали переправи, атакували радянські штаби й важливі комунікаційні вузли (Сарни, Костопіль, Олевськ).

Дошкульні виступи партизанів зафіксовані також вздовж шляхів, якими рухалися радянські війська з району Львова до Золочева, Бродів, Зборова, Тернополя, Кременця, Вишнівця, Дубна. Там зручною мішенню для повстанців ставали колони військ і техніки, штаби. Нападаючи на них, легко було посіяти сум’яття та паніку, деморалізувати війська й зірвати плани передислокації.

Майже повністю були опановані оунівськими загонами гірські райони Дрогобицької, Станіславської й Чернівецької областей, що дало їм можливість встановити свій контроль над стратегічними перевалами та нечисленними високогірними дорогами.

Варто відзначити, що найбільш активними в повстанському русі були регіони, відомі своєю високою національною свідомістю за часів Австро-Угорщини й Польщі, — Бережанщина, Підгаєччина, Чортківщина, Покуття, Гуцульщина, Бойківщина, Кременеччина, Деражненщина, Луччина, Дубнівщина. Водночас поширення антирадянських виступів на райони, де за Польщі панували сильні прорадянські настрої, є свідченням швидкого розповсюдження націоналістичних ідей, яким радянська дійсність підготувала благодатний ґрунт.

Необхідно також підкреслити, що влітку 1941 р. наймасштабніші виступи оунівців відбувалися в тих самих районах, де згодом найбільшого розмаху й сили набула діяльність УПА. Цей факт має, на наш погляд, три основні пояснення: по-перше, регіони високої активності націоналістичних груп у 1941 р. та базові райони УПА — це місцевості з найвищим рівнем національної свідомості населення; по-друге, в цих районах була найкраще розбудована організаційна мережа ОУН; по-третє, вони вигідно відрізнялися географічними умовами (ліси, гори, болота).

Як бачимо, повстання на території західних українських земель у червні—липні 1941 р. набуло значних масштабів. Дії партизанів завдавали чимало клопоту відступаючій Червоній армії та радянському карально-репресивному апаратові, котрий був далеко не найслабший у тогочасній Європі. Ще більш вражаючими були успіхи підпільників, якщо взяти до уваги те, що органи держбезпеки СРСР діяли проти оунівців відповідно до директиви НКДБ СРСР № 127/5809 від 22 червня 1941 р., у якій вимагалось: “3. Мобілізувати увагу всієї агентурно-освідомчої сітки на своєчасне викриття і попередження всіх можливих шкідницько-диверсійних актів у системі народного господарства, і в першу чергу на підприємствах оборонної промисловості і залізничного транспорту; 4. При надходженні даних про підготовку державних злочинів — шпигунство, терор, диверсії, повстання, бандитські виступи, заклики до страйків, контрреволюційний саботаж і т. д. — негайно

застосовувати засоби для припинення всіляких спроб ворожих елементів нанести збитків Радянській владі”¹⁶⁹.

Однак жодні драконівські заходи, до яких вдавався тяжко поранений сталінський режим, не приносили очікуваного результату. На території західних областей УРСР у червні—липні 1941 р. активно діяла досить розгалужена мережа бойових націоналістичних груп. Форми й вияви партизанської боротьби ОУН влітку 1941 р. були різноманітними — від дій диверсантів-одинаків до повстань значних за чисельністю загонів, до яких часто за власною ініціативою долучалося місцеве українське селянство. Про масштаби боїв із відступаючими частинами РСЧА свідчать такі цифри: лише на Волині в сутичках з червоноармійцями в червні—липні 1941 р. загинули 500 оунівців¹⁷⁰, а втрати Червоної армії в цих зіткненнях становили 2100 чоловік убитими й 900 полоненими^{*171}.

Ведучи мову про далекосяжні наслідки антирадянських виступів у Західній Україні, треба відзначити такі моменти. По-перше, збройні акції націоналістичних формувань дістали підтримку більшості мешканців західноукраїнських земель, які були категорично налаштовані проти радянської влади, котра за неповні два роки існування в краї масовими репресіями й примусовою радянізацією відвернула від себе симпатії населення регіону. По-друге, організація численних збройних виступів продемонструвала, що ОУН вдалося зберегти базову структурну сітку в західноукраїнських областях і що це націоналістичне угруповання мало серйозний військово-політичний потенціал (зберегти який в умовах радянського терору було неймовірно складно, зазначимо лише, що всі польські воєнізовані організації, які дуже часто очолювалися професійними військовими, були на території Західної України виявлені та знешкоджені агентами НКВС у 1939—1941 рр.)¹⁷². По-третє, внаслідок проведення широких акцій роззброєння червоноармійських підрозділів націоналістам вдалось акумулювати доволі значну кількість зброї, боєприпасів і військового спорядження, за допомогою яких оунівці невдовзі змогли озброїти загони своєї міліції, відділи самооборони, а згодом і перші сотні Повстанської армії. По-четверте, важливим моментом було виявлення негативного ставлення гітлерівської військової адміністрації до націоналістичних партизанських загонів. Зазвичай, після опанування німцями того чи іншого терену, діючі на ньому партизанські групи розпускалися або переходили на напівлегальне становище, не отримавши визнання як частини союзної української армії чи допоміжної міліції. По-п'яте, на територіях, котрі контролювалися партизанськими націоналістичними відділами, проводилася робота зі створення української адміністрації та проголошувалося відновлення української державності відповідно до “Акта” від 30 червня 1941 р. А це створювало небезпечний для Німеччини прецедент, наслідком якого було те, що керівники ОУН впродовж літа 1941 р. сприймали вермахт як ситуативного

*Щоб краще зрозуміти, наскільки активними були сутички, нагадаємо, що в жовтні—листопаді 1943 року, коли УПА вела наймасштабніші бої з гітлерівцями на Волині, її втрати оцінюються в 414 убитих, а втрати карателів — у 1500 осіб. (Див. : Косик В. Українська повстанська армія : Короткий історичний огляд. (Ч. I) // Визвольний шлях. — № 10. — 2002. — С. 62).

союзника, а не як окупанта-господаря, вважаючи, що німці не мають жодного права створювати в Україні політико-адміністративні структури, бо вони, мовляв, уже формуються українцями без сторонньої допомоги. У цій площині головним чином пролягали й причини суперечностей між Революційним проводом ОУН та окупаційною владою, які стали основою майбутнього оунівсько-нацистського конфлікту, що до кінця 1942 р. проходив без активної збройної боротьби, а потім переріс у серйозне збройне протистояння.

Як уже зазначалося, після закріплення німецької окупаційної влади на українських територіях ставлення офіційних чинів вермахту до повстанців різко змінювалося з позитивного на вкрай негативне. Але в перші тижні війни під час військових операцій між оунівськими бійцями та гітлерівськими солдатами існувала доволі тісна взаємодія і взаємодопомога. З огляду на це виникає питання, чи не розвідслужба вермахту (абвер) була ініціатором й організатором націоналістичних повстань?

Заступник керівника диверсійного управління абверу підполковник Е. Штольце після закінчення війни на Нюрнберзькому суді стверджував, що він особисто давав вказівки лідерам обох ОУН А. Мельнику і С. Бандері, спрямовані на те, щоб вони відразу після початку бойових дій “організували в Україні провокаційні заколоти з метою послабити тил радянських військ, а також вплинути на міжнародну громадську думку, роздмухуючи враження того, що нібито відбувається розклад радянського тилу”¹⁷³. Подібні дані знаходимо і в донесеннях радянської розвідки. Зокрема, у розвідзведенні на ім'я М. Хрущова (№ 32/67 від 1 вересня 1942 р.) стверджувалося, що “Німецька військова розвідка, прибравши до своїх рук ОУН і зокрема Бандеру, вела активну розвідувальну та диверсійно-терористичну роботу на території УРСР, широко використовуючи з цією метою оунівські кадри, які знаходилися на території західних областей УРСР у підпіллі. Оунівські лідери всю діяльність Організації спрямували на виконання завдань німецьких розвідувальних органів, пов'язаних зі збором потрібних розвідувальних даних і організацією диверсійно-терористичної роботи в радянському тилу”¹⁷⁴.

Цитовані вище твердження частково достовірні, однак лише частково. Безперечним є факт довгорічної співпраці ОУН із німецькими військовими колами, хоча й далеко не все в тій співпраці було безхмарним. Все ж, на нашу думку, важко однозначно визнати покази Е. Штольце на допиті цілковито точними й правдивими, а не здобутими під тиском радянських слідчих.

Справа в тому, що Е. Штольце виявив себе запеклим нацистом. Після поразки Німеччини він, не шукаючи можливості здатися англо-американцям, почав розбудовувати в радянській зоні окупації підпільну воєнізовану мережу руху опору. Це нашвидкуруч створене підпілля наприкінці травня було викрите контррозвідкою Червоної армії. 31 травня 1945 р. Е. Штольце арештували. Радянські солдати у своїх спогадах часто зазначають, що німців, захоплених у боях після 8 травня, вони люто карали, вважаючи такі дії “законною помстою закоре- нилим нацистам”. Тож можна припустити, що й Е. Штольце на допитах у підполковника СМЕРШу Бурешнікова¹⁷⁵ доводилося не солодко.

Сталіну потрібне було обґрунтування тези про те, що ОУН та УПА — це “банда українсько-німецьких націоналістів”, що українське підпілля завжди було лише структурою в системі німецької військової розвідки. Під таким тиском Е. Штольце міг надати будь-яку “компрометуючу інформацію”. Знаходячись у безвиході, морально та, мабуть, і фізично зламаний полковник абверу, марно намагаючись врятувати своє життя, очевидно, підписував усі заздалегідь підготовлені протоколи, згідно з якими він “віддавав накази” лідерам ОУН, “створював УПА” тощо. Наші сумніви стосовно достовірності свідчень Е. Штольце посилюються також через те, що його безпосередній шеф — начальник абверу-2 генерал-майор Ервін Едлер фон Лагузен — у своєму щоденнику зафіксував дані про зустріч лише з А. Мельником (в оперативних документах німецької військової розвідки фігурує під ім'ям Консул-І), яка проводилася на вимогу шефа абверу В. Канаріса¹⁷⁶. Бандера ж, як більш впливовий лідер націоналістичного руху, вів перед війною переговори із самим керівником німецької військової розвідки, але дуже сумнівним (з огляду на поведінку С. Бандери на початку липня 1941 року) є те, що абвер йому “віддавав накази”^{*}. С. Бандера був людиною амбітною і вважав себе та свою Організацію рівноправними учасниками всіх переговорів з німцями, а Україну — союзником Німеччини, а не її васалом. Тому слід говорити не про виконання оунівцями розпоряджень абверу, а лише про вироблення спільної тактики дій, вигідних у даній конкретній ситуації як для ОУН, так і для німців. Очевидно, процес співпраці проходив не зовсім “гладко”, адже сам генерал Е. фон Лагузен заявляв, що співробітництво з ОУН було “справжньою мукою” через постійні сварки між А. Мельником і С. Бандерою¹⁷⁷. Хоча, на наше переконання, причиною “муки” для німців були не протистояння А. Мельника й С. Бандери, а дотримання останнім угод з німцями лише у випадках, вигідних для ОУН, тобто намагання націоналістів максимально використати гітлерівців у власних інтересах. Через те, що нацисти мали стосовно ОУН аналогічні наміри, співпраця між ними виходила, м'яко кажучи, нещирою. Єдине, що утримувало такий “лукавий союз” від передчасного розпаду, — це відчуття обома сторонами необхідності у взаємній підтримці для подолання спільного ворога. Документи свідчать, що націоналісти готували свої плани повстання задовго до появи на світ дітища гітлерівського генштабу — плану “Барбаросса”. Оунівці в будь-якому випадку розпочали б повстання, не зважаючи ні на міжнародну ситуацію, ні на хід бойових дій в Європі¹⁷⁸. Такою була логіка інтегрального націоналізму з його культом фанатизму й жертвності. Однак міжнародна обстановка, яка склалася на початку 1941 р., сама “підказувала” найпростіший для ОУН вихід — синхронізувати свої дії з німцями. Перед

^{*}Я. Стецько у своїх спогадах стверджував, що С. Бандера, за посередництвом Р. Ярого, незадовго до війни таємно зустрічався з адміралом Канарісом. Під час зустрічі С. Бандера “дуже чітко і ясно представив українські позиції, знайшовши повне порозуміння з погляду німецької рації в адмірала, який обіцяв свою підтримку українській політичній концепції, уважаючи, що тільки при здійсненні її можлива німецька перемога над Росією” (Стецько Я. 30 червня 1941 р. — Торонто, 1967. — С. 203). Сам С. Бандера згадував, що на зустрічі з Канарісом головним чином обговорювалися умови вишколу українських добровольчих легіонів при вермахті.

лідерами Організації тоді постав вибір — або піти на союз з Німеччиною і спробувати реалізувати свої глобальні плани, використовуючи спільника, або розпочати самотужки боротись проти СРСР і загинути в цій боротьбі, не отримавши жодного шансу на перемогу.

На наш погляд, співпраця з німцями під час підготовки антирадянського повстання влітку 1941 р. обмежувалася переважно фінансуванням повстанців, підготовкою окремих диверсантів (які виконували на території УРСР завдання як ОУН, так і абверу), наданням лідерам Організації інформації про дату початку війни й місця основних ударів вермахту, встановленням розпізнавальних знаків та умовних сигналів, передачею даних про об'єкти, диверсії на яких могли б допомогти німцям. Саме ж повстання націоналісти готували самотужки (його підготовка ввійшла в завершальну фазу 10 травня 1941 р., коли Крайовий провідник ОУН І. Климів призначив Обласні та районні проводи, тобто майже за місяць до того, як керівники ОУН в Україні дізналися про дату нападу Німеччини на СРСР)¹⁷⁹. Лише протягом останніх 12 днів (від 10 до 22 червня 1941 р.) крайові лідери ОУН(Б) могли реально узгоджувати свої плани з намірами німців. Аналіз, який ми проводили вище, показав, що з цим завданням оунівці впоралися блискуче. Як уже зазначалося, синхронізація дій повстанців із наступаючими військами вермахту була життєво необхідною і відповідала інтересам підпілля. Адже було б безглуздо одразу піднімати повстання за сотні кілометрів від лінії фронту, прирікши тим самим себе на безрезультатну й неминучу смерть.

Тож було б некоректно писати про підготовку та здійснення оунівських збройних виступів німецькою розвідкою. Скоріш за все, маємо справу з типовим прикладом тактичної співпраці двох сторін, стратегічні цілі яких принципово відрізнялися. Крім того, ця розбіжність у далекосяжних планах виявилася на диво швидко (буквально через два—три тижні після початку німецько-радянської війни), що дає підстави стверджувати не лише про ситуативність оунівсько-вермахтівської співпраці, але й про її епізодичність і короткочасність. Даючи ж юридичну оцінку діям бандерівського Проводу, ми скористаємося слушними роздумами професора М. Ковалю: “Немає правових підстав тлумачити як “чорну зраду” порозуміння оунівського керівництва з нацистськими ватажками. Адже оунівці не присягали на вірність радянській владі. Питання ж про те, чи зраджували вони свій народ, йдучи в ім'я своїх ідей на союз із “третім рейхом”, такою ж мірою стосується Сталіна з Молотовим”¹⁸⁰. Продовжуючи думку М. Ковалю, зазначимо, що в травні—червні 1941 р. нацисти ще не встигли відзначитися зlodіяннями проти українського народу, натомість на кривавому рахунку більшовиків на 1941 рік були мільйони знищених українців. Окрім того, свої україноненависницькі плани гітлерівці вміло маскували вдалою риторикою про майбутнє відродження поневолених Радянським Союзом народів, водночас демонструючи показну прихильність до українського населення тих земель, які після вересня 1939 р. опинилися під правлінням рейху. В цей же час із західних областей УРСР до Сибіру потяглися сотні ешелонів, набитих “ворогами народу”. Тому для оунівців не залишалось вибору, по чий бік фронту ставати 22 червня 1941 р.

Розділ 1. Тактика і стратегія українських націоналістів

Узагальнюючи написане вище, відзначимо, що в ході антирадянського збройного виступу повстанські загони українських націоналістів діяли на території 70 районів Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Житомирської областей. Оунівці зуміли підняти повстання в 26 містах, самотужки встановити контроль над 19 містечками й захопити значні трофеї (у звітах до Державного правління у Львові йдеться про 15 тис. гвинтівок, 7 тис. кулеметів і 6 тис. ручних гранат, сотні автоматів, сотні тисяч набоїв, десятки гармат, мінометів і танків)¹⁸¹. Для порівняння зазначимо, що в аналогічній акції проти польської армії у вересні 1939 року оунівці захопили 23 кулемети, 80 автоматів, 3757 гвинтівок, 7 гармат, 8 літаків і 1 танк¹⁸². Націоналісти одразу ж після проходження фронту спромогли встановити владу в 187 (з 200) районах західноукраїнських областей¹⁸³ і в 26 районах Правобережної України, створили обласні управління в Тернополі, Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславі та Луцьку¹⁸⁴.